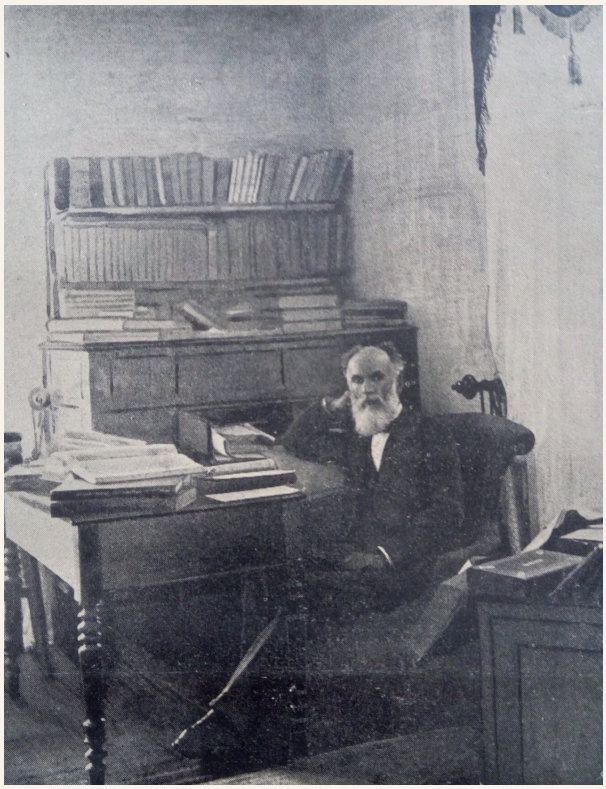
SAMI FRASHËRI

Albanija: što je bila, što jest i što će postati?

Razmišljanja o spašavanju domovine od opasnosti koje je okružuju

Hrvatski · cjelovit ilustrirani prijevod uz pomoć umjetne inteligencije

Prvo izdanje: Bukurešt, 1899. · 2026

Digitalno izdanje: Valon Asani · valonasani.com · 2026

© 2026 Valon Asani, samo za izvorne doprinose koji mogu biti zaštićeni i na kojima ima prava; izvori i prava na str. 4.

Sadržaj

I Što je Albanija bila **5**

Pelazgi 5
Iliri i Epirci 9
Albanci pod Rimljanima 10
Mala albanska kraljevstva 13
Albanija u Skenderbegovo doba 15
Albanija pod Turcima 17
Narodnost i jezik Albanaca 20
Albanci uvijek za druge, a nikada za sebe 24

II Što je Albanija danas **28**

Granice Albanije 28
Albanska zemlja 30
Stanovnici Albanije, Albanci 31
Albanci izvan Albanije 35
Kako Albanci žive danas? 37
Albanska narodnost 40
Opasnosti za Albaniju 42
Prijatelji Albanaca 47
Pisanje albanskoga jezika 50
Siromaštvo Albanaca i bezvlašće u Albaniji 53

III Što će Albanija postati? **56**

Može li Albanija ostati kakva jest? 56
Jesu li Albanci sposobni održati se i braniti? 59
Spas ili propast Albanije u rukama je Albanaca 62
Besa i savez 63
Cilj Albanaca 66
Buduća vlast 67
Poglavar albanske vlasti 70

Podjela Albanije 71
Vijeće starješina 72
Opća skupština 74
Ministri 75
Vojska 76
Prosvjeta 78
Javni radovi 80
Vjerski poslovi 83
Financijski poslovi 84
Općine 89
Zaključak 91

Napomene o tekstu i izvorima **97**

Ilustracije i njihovi izvori **100**

Kazalo oznaka odlomaka **103**

O ovom izdanju

Ovaj novi hrvatski prijevod sadrži sva 3 dijela i svih 36 odjeljaka odabranoga albanskog prijepisa Fletoreta. Izrađen je 2026. uz pomoć umjetne inteligencije i nije ovjeren niti stručno recenziran prijevod. Izdanje ima veća slova, prostran prored i ilustracije.

Dijelovi koji nedostaju u PDF-u iz 2015. uključeni su iz cjelovitoga albanskog prijepisa, a nisu povratno prevedeni s drugoga jezika. Razlike među izvorima dokumentirane su na kraju knjige.

Ilustracije su urednički dodaci iz dokumentiranih izvora u javnom vlasništvu ili pod licencom CC0. To nisu slike iz izdanja ALBANIANA 2015. i ne predstavljaju se kao izvorne ilustracije iz 1899. Izvori i prava navedeni su na kraju.

Povijesne, jezične, vjerske i političke tvrdnje pripadaju autoru i njegovu vremenu. Ilustracije daju vizualni kontekst i ne potvrđuju te tvrdnje.

Sadržaj i PDF oznake vode izravno do svakoga odjeljka. Oznake odlomaka prikupljene su na kraju kako bi stranice za čitanje ostale pregledne.

Izdavač, izvor i prava

Digitalno izdanje objavio Valon Asani · valonasani.com · 2026.

© 2026 Valon Asani, isključivo u opsegu izvornih doprinosa u ovom izdanju koji mogu uživati pravnu zaštitu i na kojima prava pripadaju Valonu Asaniju.

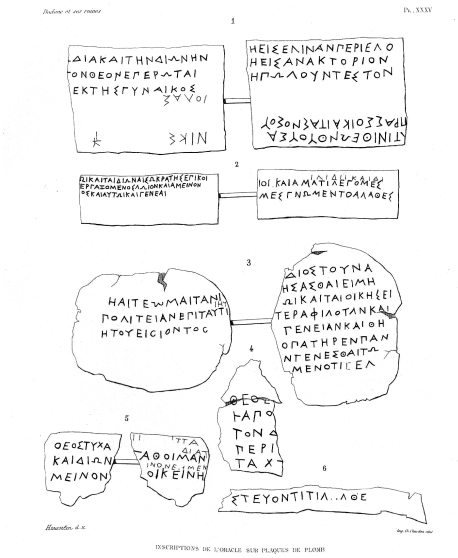
Izvorno djelo: Sami Frashëri, Shqipëria – ç’ka qënë, ç’është e ç’do të bëhetë? (1899). Izvor teksta: Fletoret, https://fletoret.com/sami-frasheri/shqiperia/.

Ovo je izdanje pripremljeno 2026. uz uporabu umjetne inteligencije za prijevod na hrvatski. Nisu ga pregledali stručnjaci te može sadržavati pogreške ili odstupanja od izvornika. Za znanstvenu uporabu konzultirajte izvorni tekst.

Ne polažu se isključiva prava na izvorni tekst iz 1899., materijale u cijelosti generirane umjetnom inteligencijom ni slike trećih strana. Postojeće obavijesti o izvorima, licence i oznake javne domene ostaju nepromijenjene. Izvori slika i informacije o pravima navedeni su u pripadajućim bilješkama.

I Što je Albanija bila

Pelazgi

P02 · Crteži natpisa iz Dodone, objavljeni u djelu Constantina Carapanosa Dodone et ses ruines (1878.), tabla 35. Prikazuju materijalne tragove na kojima se temelji proučavanje svetišta koje se u antičkim književnim predajama povezuje s Pelazgima. Urednička ilustracija dodana u ovom izdanju.

Albanijom se naziva sav onaj kraj u kojem žive Albanci. Albanci su najstariji narod Europe. Čini se da su oni prije svih drugih došli iz središnje Azije u Europu te u ovu zemlju donijeli umijeće gradnje kuća od kamena, kao i znanje o oranju, sjetvi i žetvi; jer ljudi koji su prije njih živjeli u Europi bili su divlji i boravili su u šumama i pećinama, hraneći se divljim plodovima i mesom ulovljenih životinja. Zato su se naši stari preci zvali Arbënë, riječ koju smo mi Toski, prema svojem običaju da n pretvaramo u r, promijenili u Arbërë, kako je i danas upotrebljavamo. To znači da se taj tako drevan narod već tada zvao Arbënë ili Arbân, odnosno oni koji obrađuju njivu, koji žanju i siju. Rimljani su tu riječ pretvorili u Alban, nazivajući i njihovu zemlju Albanijom, kao što je Europljani nazivaju i danas. Kasniji Grci nazvali su

nas Arvanit, ponovno pretvorivši l u r; a od te grčke riječi Turci su načinili riječ Arnaut, kako nas i danas nazivaju. Mi smo pak sami riječ Arbërë ograničili samo na jednu granu svojega naroda, koju nazivamo i Lap; cijeli narod poprimio je ime Shqipëtar, a naša zemlja Shqipëri, riječi nastale od naziva orla, blagoslovljene Božje ptice kojoj su se klanjali naši stari preci i čiji smo lik imali i na zastavi. No čini se da ta riječ nije osobito stara ili da od početka nije bila općeprihvaćena, jer naša braća koja žive izvan Albanije, u Italiji, Grčkoj i drugdje, ne poznaju je, nego se i danas zovu Arbërë.

Naše najstarije pretke svijet naziva Pelazgima, riječju koja je ostala od naših kasnijih predaka, koji su svoje prethodnike nazivali Plak ili Pleq, starac ili starci. Kako god bilo, taj tako drevan i za povijest tako vrijedan narod bio je mnogobrojan, snažan i rasprostranjen po cijeloj istočnoj Europi. Čitav Balkanski poluotok, pa i zemlje s druge strane Dunava, Ugarska, Hrvatska i druge, kao i Grčka te svi zapadni krajevi Male Azije, to jest Anatolije, bili su zemlja Pelazga, drevnih Albanaca. Dio tih Pelazga prešao je Jadransko more i otišao u Italiju; Etruščani, Latini i drugi italski narodi potječu od pelazgijskog roda. Poslije je došao malen narod koji se zvao Heleni ili Grci te se nastanio u Grčkoj, na otocima Egejskoga mora i na okolnim obalama, potiskujući odande Pelazge ili se s njima miješajući. No i ti Heleni koji su došli u te krajeve bili su istoga roda kao Pelazgi, kao i Slaveni, Germani, Kelti ili Gali i drugi narodi pristigli iz Azije, koji se svi zajedno nazivaju Arijcima, velikom obitelji koja obuhvaća i Perzijance, Indijce i druge azijske narode. Ali Latini su nam, od svih, najbliži; zato naš jezik toliko sliči latinskom i

jezicima koji su od njega nastali, poput talijanskoga, francuskoga i drugih.

Pelazgi su imali lijepu i pjesničku vjeru. Vjerovali su u sve prirodne pojave i nebeska tijela; klanjali su se suncu, mjesecu, velikim zvijezdama, nebu, oblacima, vjetru, moru i drugome. Bljesak munje, grmljavina, grom i sve prirodne pojave bile su svete u njihovim očima. Vatru su veoma poštovali te je u nekim krajevima nikada nisu gasili. Ni u vlasti ni u vjeri nisu željeli pojedinca koji radi što hoće, nego su voljeli vijećanje i skupštinu mnogih. Ta vjera, koju su Grci i Latini još više proširili i uljepšali, i danas je u Europi i u čitavome civiliziranom svijetu vjera pjesnika, koji u njoj nalaze potrebnu ljepotu i sklad. Ta vjera, koja se naziva mitologijom, vjera je naših prvih predaka, Pelazga.

Pelazgi su se, prema krajevima u kojima su živjeli, dijelili na mnogo rodova i plemena, među kojima su najveći i najpoznatiji: Iliri ili Slobodni (Čisti), Makedonci, Tračani (Krupni), Frigijci i drugi. Od njih su Iliri živjeli u Albaniji i u sjevernim krajevima koji se danas zovu Bosna, Hercegovina, Crna Gora, Hrvatska, Dalmacija i drugi, sve do kraja Jadrana i s druge strane Save; Makedonci i Tračani živjeli su u Makedoniji i Trakiji; Frigijci su bili u Aziji, od morske obale do rijeke Halis, koja se danas naziva Kızılırmak. Kaže se da su Iliri bili vrlo bliski Makedoncima, a Tračani Frigijcima; no svi su bili jedan narod i razumjeli su jezik jedni drugih.

Sve do rimskoga doba svi su ti pelazgijski narodi živjeli i ostali cjeloviti. Makedonci su od davnine imali prilično snažno kraljevstvo, koje se u Filipovo vrijeme veoma povećalo i proširilo; a njegov sin Aleksandar Veliki osvojio je

najveći dio tada poznatoga svijeta, Grčku, Trakiju, Malu Aziju, Perziju, Indiju, Egipat i druge zemlje, ali ne i Iliriju i Epir, odnosno današnju Albaniju. Nakon Aleksandrove smrti Makedonci su osnovali nekoliko kraljevstava u Aziji, Egiptu i Europi; ali kako nisu bili ujedinjeni, nego podijeljeni na mnoge grane, te su se međusobno proždirali i ubijali, nisu mogli dugo opstati. Ubrzo su potpali pod Rimljane, koji su se pojavili s velikom silom i zauzeli sve makedonske zemlje, pa i samu Makedoniju.

Rimljani su dokrajčili Frigijce i Tračane, koji su nestali i ugasili se u ratovanju i miješanju s raznim narodima koji su prodrli među njih. U Makedoniji ih se još nešto održalo, ali vrlo izmiješanih. Kada su u šestom stoljeću poslije Krista Bugari, tatarski narod, te Srbi i Hrvati, slavenski narodi, u golemim mnoštvima prodrli na Balkanski poluotok, preplavili su i najveći dio Makedonije, istjerujući odande Pelazge ili se s njima miješajući. Tako su nestali Makedonci, Tračani, Frigijci i drugi pelazgijski rodovi, osim Ilira, koji su naši izravni preci.

I / Što je Albanija bila

Iliri i Epirci

P03 · Brončana kaciga „ilirskoga tipa”, peto ili rano četvrto stoljeće pr. Kr.; The Met, 2006.221. Muzej predmet svrstava u grčku umjetnost. Naziv tipa opisuje oblik opreme, a ne etničku pripadnost pojedinca koji ju je nosio. Urednička ilustracija dodana u ovom izdanju.

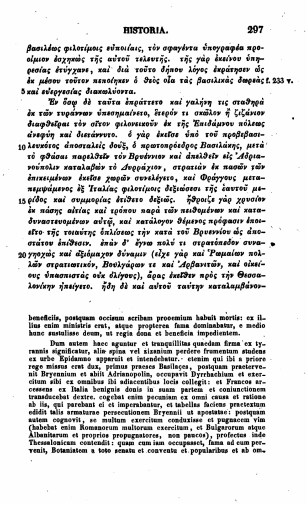
Drevna Ilirija nije obuhvaćala cijelu Albaniju jer se na jugu nije protezala ispod Vjose; ali je na sjeveru bila mnogo veća, jer je, kako smo rekli, sezala do Save i do kraja Jadrana, obuhvaćajući i Bosnu te druge zemlje. Od Vjose do Ambrakijskoga zaljeva (zaljeva Arte), južni dio današnje Toskerije zvao se Epir (Ipërë, Hipërë ili Sipërë), albanskom riječju kojom su tu zemlju nazivali stanovnici niže morske obale, a koju su od njih čuli Grci koji su onamo dolazili radi trgovine. Ilirsko je kraljevstvo bilo zasebno, a epirsko zasebno. Ali ni Iliri ni Epirci nisu bili posve podložni i pokoreni tim kraljevstvima; bili su podijeljeni na mnoge rodove i plemena, od kojih je svakim upravljalo vijeće njegovih prvaka i starješina. Ta su se vijeća nazivala Plakoni ili Pleqësi, vijeća starješina.

Iz tih dvaju kraljevstava, za koja nam povijest kaže da su bila prilično civilizirana, poteklo je nekoliko snažnih i slavnih vladara, poput Pira ili Burrija, epirskoga kralja koji je pobijedio Rimljane i zauzeo Grčku, te Teute, ilirske kraljice, i njezina sina Gencija, koji su tako dugo hrabro pružali otpor Rimljanima.

Prema riječima pisaca stare Grčke, Iliri, kao i Epirci koji se od njih ni po čemu nisu razlikovali, živjeli su i bili upravo poput današnjih Albanaca, bez ikakve razlike; i govorili su jezikom kojim mi danas govorimo.

I / Što je Albanija bila

Albanci pod Rimljanima

HISTORIA. 297

βασιλέως φιλοτίμους ὑπηρεσίας, τὸν σφαγέντα ὑπογραφὰ προαίμιον ἰσχυρὸς τῆς αὐτοῦ τελευτῆς. τῆς γὰρ ἐκείνου ὑπηρεσίας ἐτύγχανε, καὶ διὰ τοῦτο ὄδυνι λόγος ἐκράτησεν ὡς ἐκ μέσου τοῦτον κεκοῖσθαι· ὁ Θεὸς οἶδα τὰς βασιλικὰς ὠφελὰς f. 233 v.
καὶ εὐεργεσίας διακαλύπτει.

Ἐν ᾧπερ δὲ ταῦτα ἐπράττετο καὶ γαλήνη τις στοιχηδὸν ἐκ τῶν τυράννων ὑποσημαίνετο, ἕτερόν τι σκῶλον ἢ ζιζάνιον διωρθοῦτο τὸν αἴτιον φιλονεικούν ἐκ τῆς Ἐπιδάμνου πόλεως ἀνιφὴν καὶ διεσόνησεν. ὁ γὰρ ἀνὴρ ὑπὸ τοῦ πρόβλητο Λευκίου ἀποστολεὶς δοὺξ, ὁ πρωτοπρόεδρος Βασιλάκης, μετὰ τὸ φθάσαι παραλῦσαι τὸν Βρυέννιον καὶ ἀπελθεῖν εἰς Ἀδριανούπολιν καταλαβὼν τὸ Δυρράχιον, στρατιὰν ἐκ πασῶν τῶν ἐντεταμένων ἐκεῖσε χωρῶν συνέλεγεν, καὶ Θρᾴττας μετεμφιέσας ἐξ Ἰταλίας φιλετέρους ἐκτίσατο τῆς ἑαυτοῦ μερίδος καὶ συμμορίας ἐκεῖθεν ἐκτῆσο ἐκτῆσῶς. ἤθροιζε γὰρ χρυσὸν ἐκ πάσης αἰτίας καὶ τρόπου παρὰ τῶν πειθομένων καὶ καταδυναστευομένων αὐτῷ, καὶ κατάλογον ἔθεμενος πέφυκεν ἐκπολεῖν τῆς ταπείνης ἐπιλόσεως τὴν κατὰ τοῦ Βρυεννίου ὡς ἀνιστάτου ἐπιθεσιν. ἐπὶ δ' ἔγνω πολύ τι στρατόπεδον συναγηγοχὼς καὶ ἐξάμιχον δύναμιν (εἶχε γὰρ καὶ Ῥωμαίων πολλῶν στρατιωτικὸν, Βουλγάρων τε καὶ Ἀρβανίτων, καὶ οἰκείους ὑπαυτιστὰς τοὺς ὀλίγους), ὅρας ἐκεῖθεν πρὸς τὴν Θεσσαλονίκην ἡκείγετο. ἤδη δὲ καὶ αὐτοῦ ταύτην καταλαμβάνου-

beneficiis, postquam occiuum scribam proœmium habuit mortis: ex illius enim ministeria erat, atque propterea fama dominabatur, e medio hanc auxiliisse deum, ut regia dona et beneficia impolientem.

Dum autem haec aguntur et tranquillitas quaedam firma ex tyrannis significatur, alio spina vel zizaniam perdere frumentum studens ex urbe Epidamno apparuit et intendebatur. etenim qui ibi a priore rege missus erat dux, primus praeses Basilaces, postquam praeservavit Bryennium et abiit Adrianopolin, occupavit Dyrrhachium et exercitum sibi ex omnibus ibi adiacentibus locis collegit: et Francos arcessens ex Italia benigne donis in suum partem et coniunctionem transcbebat desire. cogebat enim pecuniam ex omni causa et ratione ab ila, qui parebant ei et imperabantur, et tabellas faciens praetextum edidit talia armaturae persecutionem. Bryenii ut apostatae: postquam autem cognovit, se multum exercitum condixisse et pugnacem vim (habebat enim Romanorum multorum exercitum, et Bulgarorum atque Albanitarum et proprios propugnatores, non pancos), profectus inde Thessalonicam contendit: quam cum iam occupasset, fama ad eum pervenit, Botaniatem a toto senatu et conventu et popularibus et ab om-

P04 · Atalijat spominje Arbanite među Bazilakovim vojnicima u opisu događaja iz 1078. Prikazana je str. 297 Bekkerova izdanja iz 1853., s grčkim tekstom iznad latinskoga prijevoda, a ne rukopis iz jedanaestoga stoljeća. Urednička ilustracija dodana u ovom izdanju.

Nakon što su Iliri i Epirci dugo pružali otpor Rimljanima, naposljetku ih je velika rimska snaga i brojnost svladala, kao

i tolike druge narode koje su Rimljani pokorili. Epir je tada bio ujedinjen s Makedonijom, a budući da su se dugo držali i pobili mnogo vojnika Paula Emilija, zapovjednika rimske vojske, taj je divlji i okrutni čovjek krenuo i razorio osamdeset gradova u Toskeriji te odveo toliko tisuća robova u Rim!

Tako je izgubljena sloboda Ilira i Epiraca, i te su zemlje, odnosno Albanija, došle pod rimsku vlast. No Albanci, koliko god bili poraženi i ubijani, nisu bili pokoreni niti su postali robovi. I dalje su neprestano bili gospodari u svojoj zemlji, a Rimljani su njome vladali samo po imenu. Da bi imali barem nešto moći u Albaniji, doveli su nekoliko rimskih kolonija i naselili ih u utvrđenim mjestima Albanije. Potomci tih kolonija jesu Vlasi ili Cincari koji se još danas nalaze u našoj zemlji. Jedva su čuvali i dugu cestu koju su sagradili od Drača do Soluna radi kretanja vojske i trgovine i koju su nazivali Ignatius, prema albanskoj riječi e gjatë, duga. Umjesto ilirskoga i epirskoga kraljevstva sada je postojalo Rimsko Carstvo, no Albancima su i dalje upravljali njihovi prvaci i njihova vijeća starješina, kao i oduvijek.

Takva je bila Albanija i tako su Albanci živjeli pod Rimljanima. Kada se Rimsko Carstvo podijelilo na dva dijela, Albanija je pripala Istočnom Carstvu, čije je središte bilo u Carigradu. I pod carigradskim carevima Albanci su bili, moglo bi se reći, slobodni i sami su sobom upravljali; bili su gospodari u svojoj zemlji, a ne robovi. U to je doba u Albaniju stiglo i kršćanstvo, i za kratko su vrijeme svi Albanci postali kršćani, ali ne mijenjajući svoje stare osobine i običaje.

Kako je Carigradsko Carstvo slabilo, rasla je snaga i sloboda Albanaca. No u sedmom stoljeću poslije Krista mnoštva Slavena i Bugara navalila su sa sjevera i istoka te milom ili silom ušla u bizantske zemlje. Među njima su Srbi napučili sjeverne dijelove Ilirije, to jest Bosnu, Hercegovinu, Dalmaciju, Crnu Goru i Srbiju, a Bugari, pomiješani sa Slavenima, zauzeli su Makedoniju. Albanci iz Makedonije povukli su se na sjever i zapad, u albanske planine; oni iz gornje Ilirije uglavnom nisu napustili svoju zemlju, nego su se pomiješali s tolikim Slavenima da su izgubili svoj jezik i počeli govoriti srpski. Zato možemo reći da su Bosanci, Hercegovci, Dalmatinci i Crnogorci više Albanci nego Slaveni; mnogo albanske krvi teče njihovim žilama. Stas, lice, običaji, pjesme i plesovi, pa i sve drugo, više ih približavaju Albancima nego drugim Slavenima, koji nemaju takav stas ni takvo lice. Ali budući da danas govore srpski, nazivaju se Slavenima, a ne Albancima; jer je jezik prvo obilježje po kojem se narodi razlikuju.

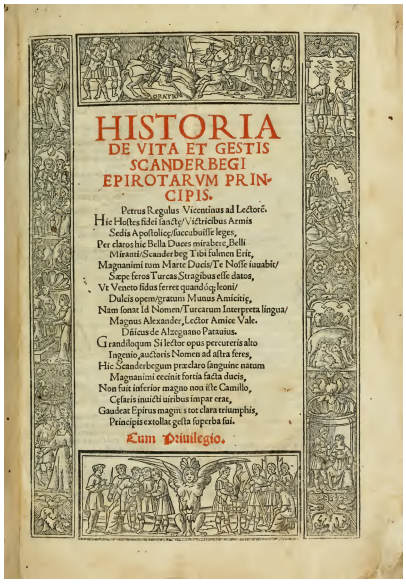
Tako se, dakle, polovica Ilirije i polovica Makedonije odvojila od Albanije i postala slavenskom zemljom; Albanija je ostala malena zemlja koja obuhvaća južnu polovicu Ilirije, polovicu Makedonije, njezin sjeverni i zapadni dio, te cijeli Epir.

U rimsko i bizantsko doba napuštena su i zaboravljena imena Ilirija, Makedonija i Epir, a preostala Albanija, kako smo rekli, počela se u svijetu nazivati Albania, prema albanskom imenu Arbëni. Od tada do danas Albanija nije promijenila granice; i danas je ista, osim malobrojnih krajeva koji su nakon Berlinskoga kongresa pripali Srbiji i Crnoj Gori, poput Vranja, Leskovca, Kuršumlije, Ulcinja i drugih. U većini tih krajeva Albanci su učinili veliku

pogrešku što su otišli i zauvijek prepustili svoju zemlju Slavenima, osim Ulcinja, koji je oduvijek bio i jest Albanija i koji će se bez sumnje jednoga dana vratiti i sjediniti s Albanijom.

I / Što je Albanija bila

Mala albanska kraljevstva

HISTORIA
DE VITA ET GESTIS SCANDERBEGI EPIROTARVM PRINCIPIS.
Petrus Regulus Vicentinus ad Lectorē.
Hic Hostes fidei sanctę/ victricibus Armis
Sedia Apostolicę/ sucubuisse leges,
Per claros hic Bella Duces mirabere, Belli
Nitranti/ Scanderbeg Tibi fulmen Erit,
Magnanimi tum Marte Ducis/ Te Nosse iuuabit/
Sæpe feros Turcas, Stragibus esse datos,
Vt Veneto fidus ferret quandóq; leoni/
Dulcis opem/ grauum Manus Amicitię,
Nam sonat Id Nomen/ Turcarum Interpreta lingua/
Magnus Alexander, Lector Amice Vale.
Dūcus de Alzeguano Patauius.
Grandiloqum Si lector opus percureris alto
Ingenio, auctoris Nomen ad astra feres,
Hic Scanderbegum præclaro sanguine natum
Magnanimi eccinit fortia facta ducis,
Non fuit inferior magno non ille Camillo,
Cęsaris inuicti uiribus impar erat,
Gauderet Epirus magni; s tot clara triumphis,
Principis extollat gesta superba sui.
Cum Priuilegio.

P05 · Naslovnica djela Marina Barletija Historia de vita et gestis Scanderbegi Epirotarum principis, Rim, oko 1508.-1510. Taj je životopis pridonio Skenderbegovu europskom ugledu približno četiri desetljeća nakon njegove smrti. Urednička ilustracija dodana u ovom izdanju.

U posljednjim vremenima Bizantinaca, kada su oslabjeli i više nisu imali snage ni upravljati zemljama ni pružati otpor neprijateljima, tada je, kao i posvuda, i u Albaniji nastalo nekoliko kraljevstava, a mnoge albanske primorske krajeve zauzela je Mletačka Republika. Među malim vladarima koji su se tada pojavili u Albaniji neki su bili čisti Albanci, a neki stranci koji su se poalbančili. Među prvima bila je i obitelj Kastrioti u Kruji, iz koje je potekao blaženopočivši

Skenderbeg, obitelj Topia u Arti i druge; među drugima obitelj Dukagjini u skadarskim planinama, obitelj Muzaka u Myzeqeu i druge.

Tako je Albanija bila podijeljena na mnogo dijelova, koje ne možemo sve nazvati kraljevstvima; najveći se mogu tako nazvati, a manji su bili kneževstva i vlastelinstva koja su zbog slabosti Carstva ostala samostalna i bez više vlasti. Među tim dijelovima podjele, razmirice i unutarnji ratovi nikada nisu prestajali.

Kada su se pojavili Turci i iz Azije prešli u Europu, osvajajući zemlje Balkanskoga poluotoka jednu za drugom, Albanija je bila tako podijeljena i razjedinjena. Turci su počeli svladavati jednoga po jednoga gospodare koji su vladali Albanijom; neke su posve protjerali iz njihove zemlje, a neke ostavili nakon što su ih pokorili. Među onima koji su tako pokoreni bio je i Gjon Kastrioti, Skenderbegov otac, koji je bio prisiljen sultanu Muratu dati za taoce sva četiri svoja ljubljena sina, od kojih je najmlađi bio Gjergj Kastrioti, zvan Skenderbeg.

I / Što je Albanija bila

Albanija u Skenderbegovo doba

P06 · Posmrtni drvorezni Skenderbegov portret u Barletijevu životopisu s početka šesnaestoga stoljeća. Svjedoči o ranom likovnom prikazivanju Skenderbega; nije fotografija ni pouzdano identificiran portret nastao za njegova života. Urednička ilustracija dodana u ovom izdanju.

Skenderbeg, kojemu povijest ne pokazuje ravna ni slična u junaštvu, ratnom umijeću i snazi, kao ni u znanju, ispravnom rasuđivanju, čovječnosti, blagosti srca i veličini duha; Skenderbeg, koji je Albaniji donio i zauvijek će joj donositi čast, taj nenadmašni čovjek bio je dijete kada je pao u turske ruke i odrastao je na sultanovu dvoru. Još prije nego što su mu obrazi obrasli dlakom, pokazivao je junaštvo i u turskoj vojsci činio djela kojima se čitav svijet divio; kamo god bi pošao, pobjeđivao je i nitko mu se nije mogao oduprijeti.

Kad se Skenderbeg vratio iz Sirije, kamo je otišao ratovati za Turke, iz sultanovih je usta čuo da mu je otac umro; ali budući da je prema sporazumu i zavjetu koji je njegov otac sklopio sa sultanom jedan od sinova trebao otići u Kruju i

sjesti na očevo prijestolje, Skenderbeg je uz vijest o očevoj smrti doznao i za smrt sve trojice svoje braće, koja nisu mogla Božjom voljom tako sva trojica odjednom umrijeti. Albanski junak nije bio tako nerazuman da ne shvati što se dogodilo njegovoj jadnoj braći i da isto čeka i njega. I doista, od toga ga je dana njegov gospodar počeo slati u žestoke i opasne ratove i okršaje kako bi poginuo, jer ga se bojao otvoreno ubiti zbog turskih vojnika, koji su Skenderbega veoma voljeli zbog njegova junaštva i dobrote.

Zato je Skenderbeg čekao priliku da pobjegne i ode u Albaniju kako bi spasio sebe i domovinu, za kojom mu je gorjelo srce. Priliku koju je tražio našao je bez dugog čekanja, otišao u Kruju, istjerao odande Turke i sjeo na očevo prijestolje. Svi gospodari i prvaci Albanije okupili su se u Kruji, sklopili dogovor i savez te dali besu, zavjet vjernosti, da će se boriti i umrijeti za spas domovine, priznajući svi Skenderbega svojim poglavarom i kraljem.

Tako se prvi put Albanija ujedinila u jedno kraljevstvo s hrabrim i sposobnim kraljem poput Skenderbega. Turci su odmah poslali velike vojske da ponovno osvoje Albaniju; ali Skenderbeg im se s Albancima junački suprotstavljao i s malo drugova poput sokola obrušavao na tisuće Turaka, razbijajući čitave vojske sultana Murata i Mehmeda i ulijevajući strah i užas u turska srca.

Četrdeset i više godina Skenderbeg se tako održao s Albancima, ubijajući i uništavajući neprijatelje; i sačuvao je Albaniju neporaženom i nepokorenom. Sve tadašnje europske sile polagale su nadu u Skenderbega i od Albanaca očekivale spas Europe. Ali nisu bile junačke i odvažne poput

Skenderbega, niti su imale albansku vjernost. Mnogo su puta Ugri, odnosno Mađari, i papa gurnuli Skenderbega u vatru, a zatim se povukli i ostavili ga samoga, promatrajući izdaleka. Unatoč svemu, Skenderbeg se držao i ustrajao; i dok je taj čovjek živio, Albanija je časno sačuvala svoju slobodu. Ali Skenderbegovom smrću Albanija je pala u turske ruke.

I / Što je Albanija bila

Albanija pod Turcima

Nakon Skenderbega i njegova doba, koje je, iako je cijelo proteklo u ratovima i krvi, najljepše i najblagoslovljenije od svih razdoblja naše zemlje, jer se jedino tada ona u cijelosti okupila pod jednom slobodnom vlašću i njezino se ime s velikom čašću pročulo po čitavome svijetu zbog otpora Turcima, kojima se tada ni velika kraljevstva nisu mogla oduprijeti; nakon doba toga pokojnog velikana, kažemo, Albanija je postala dijelom Turskoga Carstva.

Albanci, hrabri i ratoborni ljudi, oduvijek su gajili veliku želju za ratovanjem i rat su smatrali poslom i izvorom dobiti. Odlazili su sa oružjem u ruci u sve krajeve Europe i osiguravali pobjedu onome na čiju bi stranu stali. Prema tom svojem starom običaju prešli su i u Aziju te stupili u tursku službu, pomažući Turcima oružjem i hrabrošću. Bajazid-paša, hrabar i silno odan čovjek, izvukao je Čelebija sultana Mehmeda iz sredine Tamerlanove (Timur-Lenkove) vojske i spasio ga iz tisuća opasnosti, izlažući sebe velikoj pogibelji, mnogo ga puta noseći na leđima i proseći. Taj Bajazid-paša, koji je spasio život onoga sultana bez kojega bi

Tursko Carstvo i Osmanova obitelj zauvijek nestali i propali, bio je Albanac, kao i mnogi drugi paše i velikani koji su pokazali veliku hrabrost i učinili važne usluge u turskoj vojsci mnogo prije nego što su Turci osvojili Albaniju.

Tako su Albanci počeli prihvaćati tursku vjeru i postajati muslimanima još prije nego što je Albanija pala u turske ruke. Ali kada su Turci postali gospodari Albanije, prelazak na drugu vjeru još se mnogo više proširio te su u svim albanskim krajevima počeli prihvaćati vjeru pobjednika, govoreći: gdje je sablja, ondje je i vjera. Albanci imaju tu osobinu da im vjera brzo dosadi i da je uvijek žele promijeniti; a kad su vidjeli da Turci ne iskazuju čast onima koji nisu njihove vjere, nisu oklijevali prihvatiti je. No ni oni koji su ostali kršćani nisu se pokorili i postali rajom poput drugih naroda, nego su sačuvali svoje oružje i čast, i oni su odlazili u rat i borili se zajedno sa svojom muslimanskom braćom protiv neprijatelja Turske.

Ono što je Tursko Carstvo zahtijevalo odgovaralo je njihovu karakteru. Neprekidni ratovi, igre i utrke na konjima, pljačke, ubijanja, sječe i druge slične stvari koje su Turci voljeli bile su drage i Albancima. Turci su u Albancima našli snažnog i vjernog ratnog druga; a Albanci su u Turcima našli gospodara koji im je otvarao široko, nesmetano polje da rade sve što im srce želi.

U tursko je doba Albanija postala bogatija i imućnija nego ikad; jer su Albanci zajedno s Turcima prodirali u sve krajeve svijeta i vraćali se natovareni zlatom i srebrom, dragocjenim oružjem i lijepim konjima iz Arabije, Egipta, Kurdistana, Ugarske i drugih zemalja. Budući da su bili hrabriji i

sposobniji od Turaka, dolazili su i na najveće i najuglednije položaje te uživali veće poštovanje nego sami Turci. Samo sadrazama, odnosno velikih vezira, bilo je približno 25 Albanaca, a najbolji i najslavniji među onima koji su obnašali tu dužnost jesu Albanci.

A da i ne govorimo o Albaniji, kamo stranac nikada nije dolazio. Svi koji su njome upravljali, mali i veliki, bili su svi i uvijek Albanci. Možemo reći da je Albanija sama sobom upravljala preko Albanaca i prema vlastitim običajima. Nije bila nimalo pokorena Turcima i ništa nije plaćala osim krvi prolivene u ratu, koja joj je bila veoma skupo plaćena i nadoknađena.

To je razlog koji je povezao Albance s Turcima. Albanci su kod Turaka nalazili ono što su željeli: imetak, čast, oružje, konje, pljačke koliko god su htjeli i slobode koliko im je trebalo; a Turci su kod Albanaca nalazili ono što su željeli: hrabrost, vjernost i krv prolivenu bez štednje.

Tako su stvari stajale do vremena Tanzimata; dalje ćemo vidjeti kako su se otada promijenile.

I / Što je Albanija bila

Narodnost i jezik Albanaca

P07 · Stranica Buzukuova Mesharija (1555.), najranije sačuvane opsežnije tiskane knjige na albanskom jeziku. Slika prenosi izvornu stranicu preko suvremenoga povijesnog izdanja. Urednička ilustracija dodana u ovom izdanju.

Albanci govore jednim od najstarijih i najljepših jezika na zemlji. Jezici koji su bili vršnjaci i sestre albanskoga nestali su prije tisuća godina i više se ne govore ni u jednom kraju svijeta; umjesto njih upotrebljavaju se njihove unuke i praunuke. Albanski je vršnjak starogrčkoga, latinskoga, sanskrta, jezika drevne Indije, zendskoga, jezika drevne Perzije, keltskoga, teutonskoga i drugih jezika. No ti jezici koje smo nabrojili, od kojih su neki bili mlađe sestre albanskoga i mnogo noviji od njega, ti se jezici, kažem, već tisuću ili više tisuća godina ne govore i žive samo na stranicama ponekih starih knjiga. Zovu se mrtvim jezicima, a albanski, naš jezik, koji je stariji od njih, živ je i govori se i danas kao u doba Pelazga.

Bez sumnje su Pelazgi najstariji među arijskim narodima Europe. Imamo mnogo znakova i mnogo dokaza koji jasno pokazuju da su ti Pelazgi, koji nam se zbog svoje goleme drevnosti čine kao iz priče, govorili ovim jezikom kojim mi govorimo danas. Imena bogova kojima su se Pelazgi klanjali i koje su od njih preuzele grčka i rimska mitologija, kao i mnoge druge riječi koje nam je povijest sačuvala, nazivi mjesta i drugo, pokazuju se kao čiste albanske riječi i svjedoče da su Pelazgi prije tolikih tisuća godina govorili jezikom kojim mi danas govorimo gotovo bez promjene, ili s tako malo promjena da bismo, kada bi se danas pojavio neki Pelazg, s njime mogli razgovarati kao što Geg razgovara s Toskom ili Čam sa stanovnikom Gore.

Gramatika albanskoga jezika, mijenjanje riječi u toliko oblika, istančanost članova i zamjenica te druge ljepote kojih nema ni u jednom današnjem jeziku, a koje ni stari jezici nemaju tako razvijene i obilne, sve to pokazuje da je albanski veoma star jezik, preostao iz pradavnih, bajkovitih vremena i sačuvan kakav je bio, neiskvaren i nepromijenjen.

Obilježje narodnosti jest jezik; svaki se narod održava svojim jezikom. Ljudi koji zaborave ili napuste svoj jezik i govore drugim jezikom s vremenom postaju pripadnici naroda čijim jezikom govore i izlaze iz svojega naroda. Nemojte misliti da su svi pripadnici tolikih naroda koji su nestali umrli ili bili ubijeni; nipošto. Pomiješali su se s drugim narodima, prihvatili njihove jezike i postali jedni od njih, bez razlike.

Tako su nestali Makedonci, Tračani, Frigijci, gornji Iliri i tolike druge skupine koje su bile Pelazgi, odnosno Albanci poput nas, a kojih danas više nema jer su nestali i bili

zaboravljeni izgubivši svoj jezik. No Albanci u krajevima koji se danas nazivaju Albanijom veoma su dobro sačuvali svoj jezik; i tako se na tom komadiću zemlje i danas govori drevnim jezikom pelazgijskih predaja.

Kako su Albanci uspjeli sačuvati svoj jezik cjelovitim i neiskvarenim kroz tolika okrutna vremena? Kako to da se albanski jezik nije iskvario ni promijenio, premda nije imao slova ni knjiga i nije se pisao ni čitao u školama, dok su se jezici koji su se pisali i s velikom pažnjom razvijali toliko iskvarili i promijenili da se nazivaju drugim jezicima? Odgovor na ta pitanja veoma je jednostavan: Albanci su svoj jezik i narodnost sačuvali ni slovima, ni znanjem, ni civilizacijom, nego samo slobodom, time što su uvijek bili sami i samostalni, što se nisu miješali s drugima niti puštali strance u svoju zemlju. Držanje podalje od cijeloga svijeta, od znanja, civilizacije i trgovine, jednom riječju život poput divljaka u planinama, sačuvao je i spasio Albancima jezik i narodnost.

Kako to da Albanci nikada nisu pomislili pisati i čitati svojim jezikom? To je veliko čudo. Ne govorimo o malenim i raspršenim rodovima i plemenima starih Pelazga i Ilira, jer oni, živeći poput divljaka u planinama, nisu za tim vidjeli nikakvu potrebu i takvo im što nikada nije palo na pamet. Ali Makedonci, koji su imali uređeno kraljevstvo, kao i Pirovo kraljevstvo u Epiru i Teutino u Iliriji, kako oni nisu uvidjeli potrebu da pišu svojim jezikom? Filip, koji se trudio povećati Makedoniju i osvojiti Grčku, kako nije poželio i svoj jezik učiniti pisanim poput grčkoga? Recimo da Aleksandar nije imao vremena; ali Ptolemejevići, koji su u Aleksandriji oživjeli grčku učenost i jezik, kako se ni jedanput nisu sjetili

svojega jezika i načinili mu pismo, kad su gledali sve narode Azije i Egipta kako svaki piše svojim jezikom? I Rimljani su učili grčki te na tom jeziku čitali filozofiju i sve znanosti, ali načinili su i pismo za svoj jezik, latinski, i mnogo toga pisali i čitali na njemu.

Doktor Hahn, veliki njemački filolog koji je napisao mnogo istinitoga o Albaniji, u jednom je njezinu kraju pronašao kamen ispisan albanskim jezikom, slovima koja veoma nalikuju feničkima i čini se da su od njih preuzeta, iako nisu ista. No takva slova nisu viđena drugdje niti je poznato da su se upotrebljavala u Albaniji. Čini se da su neki grobovi i drugi kameni natpisi grčkim slovima u Maloj Aziji blizu Angore te neki drugi latinskim slovima u talijanskoj Etruriji, čiji jezik nije ni grčki ni latinski, napisani na albanskom jeziku od starih Frigijaca i Etruščana, koji su bili Pelazgi, odnosno Albanci. Ali i to su malobrojni i osamljeni primjeri. Razumije se da su Albanci u davnini povremeno pisali svojim jezikom slovima koja su poznavali, kao što su i u novije vrijeme jedni pisali arapskim, drugi grčkim, a treći latinskim slovima. To su malobrojne pojave, a Albanci nikada nisu pomislili sastaviti vlastito pismo za pisanje svojega jezika; tako je albanski sve do našega vremena ostao nepisanim jezikom.

I / Što je Albanija bila

Albanci uvijek za druge, a nikada za sebe

Kako smo već rekli, Albanci su oduvijek ginuli i borili se te svojom krvlju poprskali čitavo lice zemlje; ali od albanske krvi drugi su imali koristi, a Albanija nije vidjela nikakva dobra. Mnogi su se Albanci istaknuli i dokazali u znanju i drugim stvarima; no njima se ponose drugi, a ne Albanci i Albanija.

Pirom i Aleksandrom ponose se Grci i nazivaju ih Grcima. Makedonci, koji su svojom hrabrošću u kratkom vremenu osvojili čitav svijet, Albaniji nisu donijeli nikakva dobra; Grci, njihovi neprijatelji, pošli su za njima i okružili ih te se okoristili krvlju koju su oni prolili. Jer Makedonci su po svim osvojenim zemljama širili grčki jezik i civilizaciju, a ne svoj jezik, albanski. Velik dio svijeta i danas drži Makedonce Grcima. Doista, da nije bilo Makedonaca, grčki jezik i civilizacija nikada ne bi stekli slavu koju danas imaju, a možda bi posve nestali i bili zaboravljeni; jer aleksandrijska škola i učenjaci koji su se pojavili u Egiptu u doba Ptolemejevića omogućili su da se grčki jezik i civilizacija prošire i pročuju po svim krajevima svijeta. Ptolemejevići, koji su bili čisti Albanci iz Čamerije, i svi Makedonci ostavili su svoj albanski jezik po strani, zaboravljen i nepoznat, a promicali grčki, jezik Demostena, koji je toliko govorio protiv Makedonaca.

Nakon Grka došli su Rimljani; i oni su mnogo dobili od Albanaca: albanska hrabrost i um služili su rimskoj slavi, a

ne vlastitoj. I u njihovo se doba među Albancima pojavilo mnogo hrabrih i učenih ljudi, ali svijet ih je poznavao kao Rimljane, a ne kao Albance.

Poslije Rimljana došao je red na Turke. Albanci su, pomiješani s Turcima, sudjelovali u svim ratovima koje su oni vodili i dobivali protiv cijeloga svijeta; najveće junaštvo i najbolja djela ostvarivali su Albanci, ali ime je pripadalo Turcima, čitav ih je svijet smatrao Turcima i nitko ih nije poznavao kao Albance. Najveći i najbolji turski veziri bili su Albanci, poput Sinan-paše, koji je osvojio Jemen i pronio tursku zastavu do Indijskoga oceana, ili Köprülüa, koji su Tursko Carstvo spasili velike opasnosti i toliko ga ojačali da su otišli opsjedati Beč. Pojavili su se i mnogi drugi velikani i hrabri ljudi od kojih je Turska imala mnogo koristi, a Albanija baš nikakve.

U novije su vrijeme muslimanski Albanci radili i ginuli za Turke, a kršćanski Albanci za Grke, za ta dva naroda od kojih im nijedan ne priznaje učinjeno dobro, nego im uzvraćaju zlom, trudeći se uništiti albanski narod. Botsaris, Tzavelas, Miaoulis i većina drugih junaka koji su se borili za preporod i slobodu Grčke bili su čisti Albanci, a nipošto Grci; ali od njihova je junaštva Grčka mnogo dobila, a Albanija ništa. U očima svijeta Grci su ratovali protiv Turaka, a zapravo su se kršćanski Albanci borili protiv muslimanskih Albanaca. Kada bi pobijedili prvi, korist je imala Grčka; kada bi pobijedili drugi, korist je imala Turska; ali krv koja se s obiju strana prolijevala bila je albanska krv. Albanci ubijaju brata protiv brata, a drugi dobivaju. Albanac je uvijek bez štednje prolijevao svoju krv, ali ju je prolijevao uzalud; Albanija nikada nije dobila ništa od albanske krvi. Uvijek su se

stranci, pa i albanski neprijatelji, okorištavali tom dragocjenom i nepromišljeno prolivenom krvlju!

Albanci nisu služili strancima samo sabljom i krvlju nego i perom i umom. Ne pišući svojim jezikom, bili su prisiljeni pisati grčki, latinski, slavenski, turski ili arapski; njihovim se imenima ponose narodi tih jezika, dok se Albance smatra divljima i neukima i svi im se smiju govoreći da im je bivolica pojela knjigu. A Aristotel, najveći među filozofima stare Grčke, bio je Makedonac, odnosno Albanac, a ne Grk. Istina, u Stagiri, gdje je rođen, živjeli su i neki doseljeni Grci, ali Aristotelovo lice koje vidimo na njegovim kipovima, njegov nemarno i ne baš pravilno pisan grčki jezik, kao i prijateljstvo s Filipom, neprijateljem Grka, te drugi znakovi pokazuju da taj veliki filozof nije rođen od nekoga od Grka doseljenih u Stagiru, nego od domaćega Stagiranina te da je bio Makedonac, odnosno čisti Albanac.

U tursko se doba pojavilo mnogo učenih Albanaca koji su pisali knjige i pjesme na turskom ili arapskom jeziku. Samih albanskih pjesnika koji su pisali stihove na turskom ima toliko da bi njihova imena mogla ispuniti čitavu knjigu. Jahja-beg, jedan od najvećih i najslavnijih turskih pjesnika, jest Albanac.

Albanci su oduvijek pokazivali da su sposobni i sa sabljom i s perom, i hrabrošću i umom i znanjem, a Albanija je dala mnogo istaknutih i slavnih ljudi; ali nijedan od njih nije radio za Albaniju, koja je uvijek ostala siromašna i nepoznata, dok se njezinim sinovima ponose druge zemlje i drugi narodi.

Našao se Albanac koji je bio kadar preporoditi Egipat i od te propale i razorene zemlje, kakva je tada bila, načiniti bogatu

i prosvijećenu zemlju, kakva je danas. Jedan Mehmed-Ali, neškolovani Albanac, pokazao se sposobnim tako spasiti stranu i daleku zemlju; ali nikada se nije našao Albanac koji bi Albaniji učinio takvo dobro.

Zato, završavajući ovo razmatranje, ponovno s gorčinom u srcu kažemo: Albanci su uvijek radili za druge, a nikada za sebe. Jedino je Skenderbeg u prošlim vremenima radio za Albaniju i samo je on istinski ponos Albanije.

II Što je Albanija danas

Granice Albanije

Vidjeli smo koliko je nekada davno bila prostrana zemlja u kojoj su živjeli Albanci, koliko su naši preci bili rasprostranjeni i kako su bili podijeljeni na Ilire, Epirce, Makedonce, Tračane, Frigijce i druge. Vidjeli smo i kako su u rimsko doba Makedonci, Tračani i Frigijci, miješajući se s drugim narodima, počeli gubiti svoj jezik i narodnost te kako su poslije, u bizantsko doba, golema mnoštva Slavena došla na Balkanski poluotok i zauzela Trakiju, Makedoniju i gornju Iliriju.

Od tada se Albanija veoma smanjila; od svih zemalja koje su posjedovali naši preci Pelazgi samo su donja ili južna Ilirija, Epir te gornja, odnosno sjeverna i zapadna Makedonija ostali Albanijom. Ali danas su imena Ilirija, Epir, Makedonija i druga napuštena i zaboravljena, to su nazivi stare geografije; danas se zemlja u kojoj žive Albanci na našem jeziku zove Shqipëri, a na stranim jezicima Albania.

Albanija je dio Balkanskoga poluotoka u jugoistočnoj Europi. Zauzima sredinu zapadne strane toga poluotoka, protežući se duž Jadranskoga i Jonskoga mora od 42° do zaljeva Arte, južno od 39°. Sjeverne granice Albanije, čim se odvoje od mora, uzdižu se ravno prema sjeveru, slijedeći granice Crne Gore i Novoga Pazara do granice Srbije, iznad 43°. Južne se granice ponovno okreću prema sjeveru uz rijeku Artu i grčku granicu sve do Žiga. Što se tiče istočnih granica, crta povučena od srpske granice blizu Vranja do grčke granice na planini Žigo, crta koja će ići planinskim grebenima gdje se

dijele vode i duž rijeka, uzimajući koliko je moguće u obzir narodnost stanovništva, to jest uključujući krajeve nastanjene drugim narodima, takva će crta odvajati Albaniju od ostalih zemalja poluotoka. Tako se Albanija po dužini prostire između 39° i 43° sjeverne širine, a po širini između 17° i 19° 25’ istočne dužine. Dakle, duga je približno 450 kilometara i široka 200 kilometara; površina joj je oko 80,000 četvornih kilometara.

Albanija na sjeveru graniči i susjeduje s Crnom Gorom, Novim Pazarom, odnosno Bosnom kojom upravlja Austrija, i Srbijom; na istoku ima Makedoniju, na jugoistoku Grčku, a na jugozapadu i zapadu more koje je odvaja od Italije i civilizirane Europe.

II / Što je Albanija danas

Albanska zemlja

Zemlja omeđena granicama koje smo opisali jest Albanija, naša draga domovina. Jedna je od najljepših zemalja Europe. Možda nije toliko bogata ni toliko plodna, ali je veoma lijepa. Planinska je to zemlja, s visokim planinama, strmim i raspucanim stijenama, ali i zelenim visoravnima, gustim šumama, hladnim vodama, udolinama koje ljeti čuvaju snijeg, lijepim cvijećem, travama koje hrane stoku i liječe ljude, rudama koje pod zemljom spavaju od postanka svijeta. Ima prostrane ravnice kroz koje teku rijeke koje bi ih mogle navodnjavati i pretvoriti u vrtove, ali ih danas, zato što nemaju gospodara, poplavljuju i pretvaraju u močvare. Sama ravnica Myzeqe dovoljna je da prehrani cijelu Albaniju kad bi se uredili riječni tokovi. Kosovo polje, Bitoljsko polje, krajevi Tetova i Skoplja pripadaju najljepšim predjelima na zemlji, koji daju mnogo žita i najljepše plodove svijeta. Brežuljci Čamerije obrasli maslinama te nasadi naranči i limuna nemaju premca. Čitava je morska obala prekrivena maslinama i lijepim šumama, a naranče uspijevaju sve do sredine Albanije, u Elbasanu. Rijeke i potoci mnogobrojni su. Uz malo uređenja mogli bi navodnjavati mnogo zemlje, a mnogi bi se mogli produbiti tako da njima plove brodovi od ušća daleko uzvodno. Albanija ima najveća i najljepša jezera Balkanskoga poluotoka, poput Skadarskoga, Ohridskoga, Prespanskoga, Kosturskoga, Janinskoga i drugih. Sva su ta jezera puna ribe i njima bi moglo prometovati nekoliko parobroda.

Albanija i danas uzgaja mnogo stoke i drugih vrijednih domaćih životinja: ovce, koze, krave, konje i drugo. Albanske ovce kovrčava i glatka runa opskrbljuju Carigrad i sve turske krajeve dobrim mesom, a Albaniju vunom. Myzeqe može uzgojiti mnogo konja koji su, iako ponešto sitni, snažni i vrlo dobro hodaju. Albanci veoma vole i umiju uzgajati stoku i sve vrste domaćih životinja. Kad bi postojala vlast koja bi im pružila olakšice i otvorila put te kad bi poznavali i nauk o stočarstvu, kako se životinje umnažaju, održavaju i kako im se uzgojem poboljšava i uljepšava pasmina, mogli bi živjeti i samo od stočarstva.

Jednom riječju, Albanija, iako malena, ima sve vrste klime i tla te mnogo bogatstva i dobara. Kad bi se o njoj dobro skrbilo, mogla bi silno napredovati i prehranjivati četiri puta više ljudi nego danas.

II / Što je Albanija danas

Stanovnici Albanije, Albanci

Unutar granica koje smo gore opisali Albanija ima približno 2,000,000 stanovnika, pa i više. Od njih je oko 100,000 Vlaha ili Cincara u Pindskim planinama i raspršenih po drugim krajevima; otprilike još toliko moglo bi biti Grka oko Janine te Slavena na Bitoljskom polju i u kosovskim krajevima. No i oni bi mogli biti Albanci koji su zaboravili svoj jezik i naučili grčki ili slavenski u školi i crkvi. Mnogi od njih nemaju ni svoju zemlju ni kuću, nego su seljaci na tuđoj zemlji; njezini su ih vlasnici doveli izdaleka da je obrađuju u vremenima kada Albanci nisu mogli odložiti pušku i uzeti motiku u ruke.

Svi ostali stanovnici Albanije čisti su Albanci, podijeljeni na Gege i Toske. Shkumbin odvaja Gegeriju od Toskerije, ali i južno od te rijeke ima nešto Gega i u pojedinim se krajevima govori gegijski. Među Gegima i Toskima nema nikakve temeljne podjele. Svi su jedan narod, govore jednim jezikom s vrlo malo razlika, koje će uskoro posve nestati uređenjem jezika. Po vjeri se Albanci dijele na muslimane, kojih je dvije trećine, i kršćane, kojih je jedna trećina. Kršćani se približno napola dijele na katolike, ili Latine kako ih zovemo, i pravoslavce. U Gegeriji su kršćani katolici, u Toskeriji pravoslavci. I muslimani su podijeljeni na sunite i bektašije.

No te vjerske podjele ne donose nikakvo razdvajanje ni razdor među Albancima. Vjerske svađe, koje su ne samo na Istoku nego i u Europi i u zemljama prosvijećenima civilizacijom mnogo puta izazvale velika i strašna krvoprolića, u Albaniji nisu poznate; u toj se zemlji nikada ništa nije dogodilo između muslimana i kršćana, između katolika i pravoslavaca ili između sunita i bektašija. Albanac je Albanac prije nego što je musliman ili kršćanin. Ono što je bio dok je imao svoju vjeru, vjeru Pelazga, ostao je i kada je postao kršćanin, i isti je otkako je prihvatio Muhamedovu vjeru. Vjera ga nikada i nimalo nije promijenila, jer narodnost uvijek stavlja ispred vjere.

Snagom te povezanosti i te ljubavi prema svojoj narodnosti, koju su uvijek čuvali iz naraštaja u naraštaj, Albanci su uspjeli sačuvati narodnost i jezik usred tolikih opasnosti koje su ih s vremena na vrijeme preplavljivale. Unatoč promjenama vjere i svim promjenama vremena, Albanci su i danas ono što su bili prije tolikih tisuća godina; oni su Pelazgi iz vremena predaja, Iliri i Makedonci iz drevnih vremena,

Epirci iz Skenderbegova doba. Oni su veoma star narod koji je do danas ostao onakav kakav je bio od početka.

Albanci imaju sve što je narodu potrebno. Toliko su hrabri i snažni da, premda ih ima manje od 2 milijuna muškaraca i žena, kad bi bili pritisnuti, mogu podići 300,000 ili više vojnika koji vrijede koliko milijun vojnika drugoga naroda. O albanskoj hrabrosti te snazi i moći u ratu ne govorimo samo mi Albanci; ni naši neprijatelji to ne mogu sakriti i uvijek to priznaju. Ako je tako, nema sumnje da su Albanci sposobni braniti svoju zemlju od svakog neprijatelja i svake opasnosti. Zato Albaniju nikada ne bi smjeli gaziti stranci i trebala bi uvijek čuvati svoju slobodu. Zašto hrabar i snažan Albanac ne bi bio gospodar Albanije, zašto ne bi vladao u svojoj zemlji?

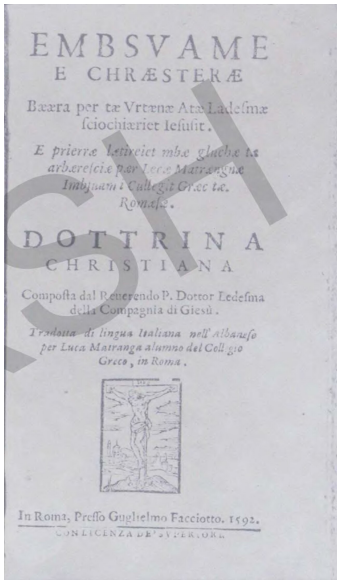
Albanac nije samo snažan i hrabar, nego i bistriji od pripadnika bilo kojega drugog naroda. U koju god školu, na kakvo god učenje Albanac došao, ističe se među drugima i nadmašuje sve. U poslovima i zanatima Albanac nije ništa manje sposoban nego u ratu i učenosti: neumorno obrađuje zemlju, kopa duboke kanale i može izvoditi velike i vrijedne radove. Istaknut je kovač; izrađuje noževe, škare, oružje i drugo. Dovoljno je da jednom vidi pušku iz europskih tvornica izrađenu savršenim strojevima pa je odmah kadar načiniti istovjetnu rukom i nesavršenim alatom. Albanac obrađuje i svilu, vunu, pamuk i lan; izrađuje platno, sukno, tanku tkaninu i drugo. Obrađuje kožu, izrađuje štavljenu kožu, krzno i drugo. Sir, maslac, ulje, vino i druge stvari koje se dobivaju od mlijeka stoke ili plodova zemlje pripadaju poslovima kojima se Albanci najčešće bave.

Albanke, jednako lijepe koliko i časne, čak i više od svojih muževa, i gotovo jednako hrabre kao oni, same vode kućanske poslove bez upletanja muškaraca. Uz sve to ne napuštaju ni tkalački stan ni okvir za vez; izrađuju fino platno i veoma lijepe svilene koprene te vezu zlatom i svilom. Uz to kroje i šiju odjeću, pletu čarape i obavljaju druge uobičajene kućanske poslove.

Jednom riječju: Albanci su hrabri, umni, marljivi, sposobni za svaki posao. Unatoč različitim vjerama nisu podijeljeni ni zavađeni, nego ujedinjeni; među njima vlada ljubav. Imaju, dakle, sve što narod treba imati da bi napredovao.

II / Što je Albanija danas

Albanci izvan Albanije

EMBSVAME
E CHRÆSTERÆ
Bæera per tæ Vrtænæ Atæ Ladesmæ
sciochiæriet Iesusit.
E prierræ Letiveiet mbæ gluhæ tæ
arbæreseis per Luca Matrangæ
Imbjuam i Collegit Greec tæ.
Romæs.
DOTTRINA
CHRISTIANA
Composta dal Reuerendo P. Dottor Bedesma
della Compagnia di Giesù.
Tradotta di lingua Italiana nell'Albanese
per Luca Matranga alumno del Collegio
Greco, in Roma.
In Roma, Presso Guglielmo Facciotto. 1592.
CON LICENZA DE' SVPERIORI.

P08 · Naslovnica Matrangina djela Embsuame e Chræsteræ / Dottrina Christiana, tiskanog u Rimu 1592. Talijanski podnaslov izričito navodi prijevod na albanski, važan trenutak u književnoj povijesti Arbereša. Urednička ilustracija dodana u ovom izdanju.

Uz približno dva milijuna Albanaca u Albaniji imamo i više od pola milijuna Albanaca izvan nje, u Italiji, Grčkoj, pojedinim dijelovima Turske, Crnoj Gori i drugdje. Među njima su Albanci u Grčkoj i Italiji mnogobrojni. Oni u Grčkoj otišli su iz Albanije prije Turaka, u bizantsko doba; bježali su pred Hunima i drugim divljim narodima koji su navalili sa sjevera i zajedno s drugim zemljama preplavili i Albaniju. Tisuće Albanaca tada su zbog straha od njih napustile domovinu i otišle na grčke otoke, u Moreju, Atiku i druge grčke krajeve. Mnoge od tih krajeva našli su prazne i bez ljudi; ali i ondje gdje je bilo stanovnika, budući da su došli i nastanili se zajedno, uspjeli su sačuvati svoj albanski jezik, kojim govore sve do danas. Hidra, Spetses, Poros, Koulouri (Salamina), Egina i drugi otoci i danas su nastanjeni

isključivo Albancima i na njima se govori samo albanski. Većina stanovnika Atike jesu Albanci: Atena je, prije nego što je postala glavnim gradom Grčke, bila posve albanski gradić i u njoj se nije čuo nijedan drugi jezik osim albanskoga. Kažu da je danas trećina stanovnika Grčke, bez Tesalije, albanska; a ako ih i nema trećina, nema sumnje da ih je četvrtina. U to se doba mnogo Albanaca raselilo i u druge krajeve; tako su otok Marmara blizu Carigrada i nekoliko sela u okolici Jedrena i Plovdiva koja se nazivaju Arnaut-Köy nastanjeni isključivo Albancima.

Albanci u Italiji nalaze se u Kalabriji i na Siciliji, gdje su osnovali sela, naselja i čitave vlastite kotare, odnosno nahije, te žive odvojeno od Talijana, čuvajući svoj jezik i vjeru, jer su pravoslavci. Ima ih oko 300,000, čistih Albanaca koji govore albanski. Oni su otišli iz Albanije nakon Skenderbegove smrti, kada je Albanija pala u turske ruke. Tada je otišlo mnogo Albanaca, ali većina se rasula po Europi i nestala, zaboravivši jezik i pomiješavši se sa stanovništvom. Ipak, neke velike obitelji, premda su se izgubile, sačuvale su albansko ime, poput obitelji Albani u Italiji, koja je dala mnogo velikana što su Italiji služili svojim znanjem i velikim dobročinstvima. Iz te je obitelji potekao i jedan papa: Klement Dvanaesti.

Od toga mnoštva Albanaca koje je tada otišlo u Europu samo su oni koji su došli u Napuljsko Kraljevstvo, kojemu je Skenderbeg pomagao, samo oni uspjeli ostati zajedno i do danas sačuvati svoj jezik i narodnost. Jezik kojim govore čist je toskijski albanski, ponešto iskvaren i pomiješan s talijanskim, ali i danas čuva mnogo starih albanskih riječi koje smo mi napustili i zaboravili. Među Albancima u Italiji

ima mnogo učenih i vrijednih ljudi koji snažno vole svoju narodnost i jezik. Prikupili su mnogo starih stihova i pjesama i objavili nekoliko knjiga na albanskom. Mnogo su služili i Italiji te pokazali veliku hrabrost uz Garibaldija.

Tako Albanaca na zemlji, u Albaniji i izvan nje, ima više od dva i pol milijuna.

II / Što je Albanija danas

Kako Albanci žive danas?

Rekli smo da Albanci, kada su pali u turske ruke, nisu upali u zamku kako su mislili i nisu postali turski robovi, nego njihovi drugovi, s kojima su zajedno nasrtali na druge narode, gulili ih i pljačkali te se vraćali u svoju zemlju natovareni imetkom. I Albanija je bila slobodna i gotovo samostalna.

Toliko su stotina godina Albanci tako živjeli. Ali žive li tako i danas? Nipošto! Danas su Albanci robovi, pokoreni i poniženi, gaženi i obeščašćeni mnogo više nego ostali narodi Turske! Niže su od Grka, Slavena, Armenaca, pa i Židova!

Turska je povukla povjerenje prema Albancima, ne vjeruje im i gleda ih kao neprijatelje i izdajice, a ne kao drugove i braću, kako ih je nekoć gledala. Danas Albanca uzima za vojnika, muči ga i tuče da nauči njezin jezik, želi ga naučiti ratnom umijeću koje sama ne zna, a koje je Albanac naučio sišući majčino mlijeko. Ne podučava jadnika, nego ga izruguje i izluđuje; uzima ga na tri godine, a drži deset godina pod oružjem, daleko od kuće i domovine, i to kako?

Gola, gladna, bolesna, siromašna! U ratu ga šalje da uzalud pogine; njegov zapovjednik, Turčin, neuk i bojažljiv, gura ga u jamu iz koje nema izlaza. Jadni Albanac unatoč svemu ratuje gol i gladan, s lošim oružjem, bori se poput zmaja, pokazuje hrabrost i donosi čast Turcima i Turskoj! Ali priznaje li mu se to, nagrađuje li ga se za krv koju prolijeva? Nipošto! Albanski vojnik, ako ne pogine u ratu, umire od bolesti, gladi i nedostatka odjeće. Od onih koji odu u vojsku vrlo ih se malo vraća kući. A tko postaje zapovjednikom? Uvijek Turci; polovica turske vojske jesu Albanci, ali ni stoti dio zapovjednika u Turskoj nije albanski.

Albanci, koji su bili navikli ništa ne plaćati, sada su opterećeni tako teškim nametima da ne mogu podići glavu. Turci, koji su im gospodari već pet stotina godina, nisu Albance naučili ni radu, ni zanatu, ni znanju, nego su ih učili ratovati i pljačkati; sada im odjednom žele oduzeti oružje i govore: plaćajte! A gdje da jadnici nađu čime će plaćati? Ni sami nemaju što jesti. Oni Albanci koji su još nedavno bili odjeveni u zlatom ukrašene haljine i opasani srebrnim i urešenim oružjem, oni ili njihovi sinovi danas su goli, u košulji koju pas nema za što uhvatiti! Dođe žandar ili poreznik, podigne štap i tuče ih vičući: plaćajte! A gdje da nesretnik nađe čime će platiti? Tada mu prodaju vola, kozu, sve što ima, pa čak i crijepove s kuće! Da Albanca tuku kako bi platio! O, kakva velika sramota! O, kakvo veliko zlo! Ne dopusti to, Bože!

Takva je danas cijela Toskerija i mnogi dijelovi Gegerije. Pojedini krajevi Gegerije, koji su zadržali oružje i ostali u svojim surovim planinama, nisu toliko pogaženi; ne daju vojnike i ne plaćaju namete. Ali i oni žive poput divljaka, bez

ikakve vlasti, svakodnevno se međusobno ubijajući. I njih izjeda siromaštvo, jer nemaju nikakvih prihoda, a krajevi su im ogoljeni i siromašni. Uza sve to, i turska ih vlast iz dana u dan sve tješnje opkoljava; nastoji im oduzeti oružje kako bi i njih pretvorila u ponižene i nemoćne robove te im i kožu odrala!

Albanijom, kojom su do jučer upravljali i vladali Albanci, kako smo rekli, danas vladaju i upravljaju strani Turci i niski, nečasni ljudi koji svoje položaje u Carigradu kupuju novcem, a zatim dolaze guliti Albaniju i Albance kako bi nadoknadili novac koji su dali i još toliko ukrali za sebe!

Albanija, koliko god bila siromašna i neuka, ima ljude sposobne upravljati svojom zemljom, kao što su njome tako dugo časno i pravedno upravljali. Ali tim Albancima ne samo da se ne daje posao u Albaniji nego im se ne dopušta ni kročiti u voljenu domovinu! Daju im komad kruha da im zatvore usta i drže ih poput robova u najudaljenijim zakucima Anatolije i Arabije! Samo ako se gdje nađe kakav izdajica, taj uživa čast!

II / Što je Albanija danas

Albanska narodnost

Za čovjeka u ovom životu nema ničega vrjednijeg ni dražeg od narodnosti. Kao što svaki čovjek voli oca i majku te mjesto gdje se rodio i odrastao, tako voli i svoj narod. Tko ne voli svoj narod i domovinu izdajica je i zao čovjek; takav se ne može zvati čovjekom. Albanci više od bilo kojega drugog naroda vole i poštuju svoj narod i domovinu. Pravi Albanac gine za svoju narodnost i nikada ne može podnijeti da čuje kako netko vrijeđa albansko ime. U našim istočnim krajevima ljudi uvijek stavljaju vjeru ispred narodnosti; primjerice, Grk, čim promijeni vjeru, napušta i narodnost, pa ako postane katolik, kaže: ja sam Frank, a ako postane musliman, kaže: ja sam Turčin. Samo Albanac vjeru ostavlja na drugome mjestu, a narodnost stavlja ispred nje. Bio musliman, pravoslavac ili katolik, Albanac je uvijek Albanac. Vjera među njih nikada ne donosi podjele ni razdor. Zato svađe koje se među vjerama stalno događaju čak i u toj prosvijećenoj Europi nisu poznate u Albaniji i nikada se nisu dogodile među Albancima.

No uza svu ljubav koju Albanci imaju prema svojoj narodnosti i uza sve poštovanje koje joj iskazuju, ništa nisu učinili da je održe i sačuvaju. Čime se održava narodnost nekoga naroda? Prije svega njegovim jezikom. Kako smo već rekli, jezik je prvo i najveće obilježje narodnosti. A čime se održava jezik? Pismom. Nepisan jezik ne može dugo ostati neiskvaren; miješajući se s drugim jezicima, kvari se. Reći ćete: kako se naš jezik, iako nije bio pisan, održao toliko tisuća godina i zašto tako ne bi trajao i ubuduće? Jest, održao

se toliko tisuća godina jer su Albanci tada živjeli sami u svojim planinama, ne miješajući se s drugim narodima, i jer su i narodi koji su ih okruživali bili neuki. Tada se odlučivalo sabljom, a Albanac je u sablji bio jači od svih. Ipak vidimo da su Makedonci, premda toliko snažni da su osvojili čitav svijet, zato što nisu imali pisan vlastiti jezik, čim su se pomiješali s prosvjećenijim narodima, izgubili svoju narodnost i posve nestali, toliko da ih mnogi smatraju Grcima.

Samo su Albanci u Albaniji sačuvali svoju narodnost, ne miješajući se sa strancima i živeći odvojeno od cijeloga svijeta, poput divljaka. Ali ako su do danas narodnost i jezik sačuvali u neznanju i bez pisanja, hoće li ih moći tako sačuvati i ubuduće, bilo u Albaniji, bilo u Italiji i Grčkoj? Ne, nikako! Svijet se promijenio, ljudi su se probudili, narodi su se prosvijetlili, svatko nastoji napredovati brže od drugih, svatko gleda kako da se umnoži i poveća te nastoji progutati one koji su manji i slabiji.

Danas svaki narod, želi li sačuvati svoju narodnost i jezik, mora otvoriti oči, biti pribran, razvijati svoj jezik i veoma paziti da ga susjedni narodi ne pojedu i raskomadaju. Među narodima nema prijateljstva, kao što ga nema ni u igri; svatko nastoji sam dobiti i pojesti druga. Narodi su poput riba koje jedu jedna drugu. Jao slabome!

II / Što je Albanija danas

Opasnosti za Albaniju

Do prije kratkog vremena Albanija je bila okružena turskim zemljama i granice toga carstva bile su vrlo daleko od nje. Albanci su zajedno s Turcima odlazili čuvati daleke granice Carstva; ali svoju su domovinu smatrali izvan svake opasnosti i znali su da se nijedan neprijatelj ne može približiti Albaniji. Danas, međutim, nije tako; danas je Albanija ostala u udaljenom, odvojenom kutu Turske i okružena je neprijateljskim granicama. Crna Gora, Srbija, Grčka i Bugarska opkolile su Albaniju, a Austrija joj se nadvila nad glavom. S Turskom je povezuje uzak pojas zemlje između Bugarske i Egejskoga mora, koji Bugari mogu prvom prilikom zauzeti i spustiti se do mora te odsjeći i odvojiti Albaniju od Turske, koja nema ni pomorske snage da joj odande pomogne. Zato u ratu u kojem bi sudjelovali i Bugari Albanci moraju biti sposobni sami braniti svoju zemlju i ne ovisiti o Turskoj, koja ne može ni sama sebi pomoći.

Ali osim opasnosti koje će se pokazati u ratno vrijeme, Albanija ima još većih i dubljih opasnosti, koje puštaju korijenje u miru, bez krvi i oružja. To je rat pera i škole, rat narodnosti. Narodi koji okružuju Albaniju žele je raskomadati i podijeliti među sobom. Grci, Slaveni i drugi susjedni narodi ne žele priznati postojanje albanske narodnosti. Svatko upotrebljava svoju vjeru i želi privući na svoju stranu Albance koji su iste vjere kao on. Prvi Turčin želi odvući muslimanske Albance i odvojiti ih od njihove braće, kršćanskih Albanaca, unoseći među njih fanatizam i

razdor. Da bi kršćane zauvijek odvojila od muslimana i među njima iskopala dubok ponor, turska vlast kršćanske Albance ne priznaje Albancima, nego ih naziva Rumima, to jest Grcima, Bugarima, Srbima, Latinima i drugima, a muslimane naziva islamom; ime Albanac ne priznaje i ne želi ga čuti. Slijepi Turci! Ne mogu razumjeti i ne dopire im do pameti da tim putem služe ciljevima svojih neprijatelja i potkopavaju vlastite temelje i korijene!

Grci, koji su svoju slobodu i kraljevstvo koje danas imaju stekli albanskom krvlju, krvlju Botsarisa, Tzavelasa, Miaoulisa i drugih albanskih junaka; oni Grci koji i danas čuvaju albansku odjeću, fustanele, dokoljenice, opanke, plesove i pjesme, oni su najgori neprijatelji Albanije. Cijeli svijet poznaje grčku Veliku ideju. Premda su u Periklovo doba, kada su bili veći i prosvjećeniji nego ikad, imali manje zemlje nego danas i nemaju nikakva prava tražiti više, oni zahtijevaju da im se daju sve zemlje koje je osvojio Aleksandar Veliki ili da obnove Bizantsko Carstvo, ne pomišljajući da je Aleksandar bio Makedonac, a Bizantinci Rimljani, oba naroda neprijatelji Grka koji su Grčku i uništili. Prema toj Velikoj ideji Grci su htjeli osvojiti i podvrgnuti Grčkoj čitav Balkanski poluotok, pa i Rumunjsku i Bugarsku. No kada su te zemlje zauvijek izgubili, unatoč svem vikanju i jadikovanju, sada su svoje nade suzili na Albaniju i Makedoniju. Prema općem običaju, oslanjajući se na vjeru, žele privući pravoslavne Albance i odvojiti ih od muslimanske i katoličke braće; trude se da zaborave svoj lijepi jezik i naviknu se govoriti, pisati i javno nastupati na grčkom te tako postanu Grci. Misle da, postanu li kršćani Grci, Europa muslimanima neće dati mjesta uz ognjište te će,

kad dođe vrijeme, ta zemlja, odnosno cijela južna Albanija i čitava Toskerija, pripasti Grčkoj.

Zato Grci s jedne strane iz Atene djeluju školama, učiteljima, knjigama, liječnicima i mnogim drugim sredstvima te velikim novcem, koji opet plaćaju ludi i izdajnički albanski grkomani; a s druge strane iz Carigrada preko patrijaršije, episkopa, svećenika i crkve, služeći se anatemom i izopćenjem kao da je i Krist bio Grk i kao da svatko, želi li biti kršćanin i pravoslavac, nužno mora biti Grk ili grkoman. S tih dviju strana, kažemo, Grci nastoje iz dana u dan preobraćati pravoslavne Albance i pretvarati ih u Grke.

A pravoslavni Albanci, zbog neznanja i tame u kojoj se nalaze, lako se daju prevariti; čini im se da doista ne mogu biti kršćani ako nisu Grci, misle da je samo grčki jezik pravoslavlja i da bi napuštanjem toga jezika, koji vrlo slabo poznaju i ne mogu ga naučiti premda njime razbijaju glavu, jer je tako težak, izgubljen i zaboravljen da ga i među samim Grcima vrlo malo ljudi može naučiti… Ti Albanci, izdajice i ne znajući, zovu se grkomani.

Hvala Bogu! Otkako se albanski počeo pisati, grkomana je iz dana u dan sve manje; počeli su uviđati grčku lukavost i udaljavati se od njih, prihvaćajući objema rukama svoju narodnost i jezik. Oni se ne boje ni grčkoga učitelja ni fanarskoga episkopa; ali Grci imaju snažnoga druga s kojim se čvrsto drže za ruke kako bi uništili albansku narodnost i jezik. Taj je drug Turčin, koji u tom poslu pomaže Grčkoj i Fanarskoj patrijaršiji koliko god može. Da bi obavljala grčki posao, turska vlast ne dopušta otvaranje nijedne škole, tiskanje nijedne knjige ni ikakvu nastavu ili napredak na

albanskom jeziku, dok grčkim školama pomaže na sve moguće načine i drži kršćanske Albance pod jarmom fanarskoga svećenstva.

Nakon Turaka i Grka neprijatelji Albanije jesu Bugari i Srbi, koji u istočnim i sjevernim albanskim krajevima žele raditi ono što Grci rade na jugu. I u tim krajevima mnogi pravoslavni Albanci, jednako neuki i nerazumni kao i drugi, pokazuju naklonost slavenskim jezicima i žele zaboraviti lijepi jezik kojim su njihovi preci govorili već tolike tisuće godina. Kakva velika sramota! Kakva velika podlost i prljavo poniženje! Ali i tim Slavenima pomažu Turci, koji njima ostavljaju slobodne ruke da rade što hoće, a nama ih čvrsto vežu; njima izdaju fermane za otvaranje škola i mitropolija u našim krajevima, a nama ne dopuštaju ni jednu malu školu! A da ni jedanput ne promisle jesu li prijatelji Turske Grci i Slaveni ili Albanci, i tko je za nju prolijevao i još danas prolijeva krv!

Tako su Turci, a uz njihovu pomoć Grci i Slaveni, neprijatelji Albanije i Albanaca; trude se koliko god mogu uništiti narodnost i jezik toga naroda, kojemu žele zatrti i samo ime. Grčka, Bugarska i Srbija nastoje uništiti i iskorijeniti albansku narodnost i albanski jezik, svaka iz onoga dijela Albanije koji joj je pripao u diobi i koji već sada smatra svojim, pretvarajući kršćane u pripadnike svojih naroda; a Turska im s jedne strane pomaže u tom poslu, dok s druge želi odvući muslimanske Albance i odvojiti ih od braće, ne za vlastito dobro, nego da i njih povuče te zajedno s njima potone u duboku jamu propasti u koju pada, da nikada više ne izađe.

To su opasnosti za Albaniju i Albance. Albanci se moraju dobro čuvati spletaka Turaka, Grka i Slavena i suprotstaviti im se svojim pravima.

II / Što je Albanija danas

Prijatelji Albanaca

Premda su Albanci okruženi neprijateljima, pa čak i Turci i Grci, kojima je veoma potrebno biti prijatelji i saveznici Albanaca, ta dva luda naroda više od svih rade na uništenju albanskoga naroda, ipak ne možemo i ne smijemo reći da je cijeli svijet neprijatelj Albanaca. Ne, imamo i prijatelja, ima i mnogo onih koji nas vole i mogu nam pomoći ako to sami želimo. Svi europski narodi, Francuzi, Talijani, Nijemci, Englezi i drugi, svi vole i poštuju naš narod; svi se dive albanskoj hrabrosti, vjernosti i tolikim drugim vrlinama koje priznaju našem narodu. Svi europski pisci uvijek su dobro pisali o nama; znaju nas kao hrabre i pouzdane ljude, priznaju nas najstarijim i najplemenitijim narodom Europe. Počeli su proučavati naš jezik i pridavati mu veliku važnost u općoj književnoj znanosti. Francuska od davnine pokazuje posebnu ljubav prema Albancima, osobito katolicima i Mirditima. Italija u svojoj zemlji ima tristo tisuća Albanaca, koji su se za talijansko ujedinjenje trudili više nego sami Talijani, i kako bi im ugodila želi dobro Albaniji, koja joj je i susjeda i koju ne želi gledati raskomadanu od Grka i Slavena. Austrija ne može željeti da Slaveni iz Srbije i Bugarske prodru do sredine Albanije i toliko se rašire i povećaju; hrabar narod poput Albanaca htjela bi imati za prijatelja i pomagača na Balkanskom poluotoku protiv mnogobrojnih Slavena, kao što podupire i Rumunje. Engleska, koja želi dobro i slobodu svim narodima, ne može ne voljeti Albance. Čak ni Rusija, koja je i sama slavenska i zaštitnica svih Slavena, ne uskraćuje Albancima dobru riječ i pomoć, kao što

je nikada nije uskraćivala ni Grcima, premda je oni ne vole i neprijatelji su slavenstva.

Tako nas sve velike države vole i poštuju i imamo mnogo prijatelja; ali nijedan od njih nije nam toliko prijatelj da bi sam preuzeo našu stvar i zasukao rukave za nju. Osim toga, videći nas podijeljene na tri vjere i većinom muslimane, ne vjeruju da možemo tvoriti jedinstven i ujedinjen narod sposoban sam sobom upravljati. No kad nas vide na djelu i shvate da smo sposobni za to, tada će nam, nema sumnje, svi pomoći u našemu pravu.

Među susjednim narodima imamo samo jednoga prijatelja koji razumije vlastitu korist i zna da bez nas ne može opstati. To je vlaški narod koji živi u Albaniji i blizu nje. Neki od njih jesu albanski Vlasi, koji govore vlaški i albanski, a neki grčki Vlasi, koji govore vlaški i grčki. Grci su tim Vlasima činili i još čine sve ono što su činili i što čine nama Albancima; to jest, nastoje ih pretvoriti u Grke svojim školama i crkvama. Vlasi su donedavno bili prevareni poput pravoslavnih Albanaca i željeli su se zvati Grcima i zaboraviti svoj jezik učeći grčki; ali naposljetku su i oni shvatili koliko su jezik i narodnost vrijedni svakom čovjeku te počeli učiti svoj jezik i otvarati vlastite škole.

U tom poslu Vlasi u zemlji ne mogu imati drugoga pomagača i prijatelja osim Albanaca. Raskinuvši s Grcima, koji se ne mogu zasititi pečenja i proždiranja Vlaha koji vole svoj jezik, kao ni Albanaca, morali su se povezati s Albancima, s onima koji su pravi Albanci i vole svoj jezik i narodnost. I Rumunjska, koja je majka tih Vlaha ili, slikovito rečeno, njihova očinska kuća, dobro zna da Vlasi u Albaniji i

Makedoniji ne mogu živjeti ni sačuvati svoj jezik i narodnost protiv grčkih spletaka osim oslanjajući se na albansko prijateljstvo i udružujući se s njima. Zato se Rumunjska više od svih pokazala prijateljicom Albanije te je željela i želi odvajanje Albanaca od Grka; u Rumunjskoj je osnovano prvo društvo, ondje je otvorena prva tiskara i tiskane su prve albanske knjige. Albanija to dobro neće zaboraviti Rumunjskoj i uzvratit će joj voleći i dobro postupajući s albanskim Vlasima.

Ali ako je čovjek slab i nemoćan, svi mu se penju na leđa, ne samo neprijatelji nego i prijatelji; da bi sačuvao čast, mora se pokazati sposobnim i pred neprijateljima i pred prijateljima. Tako i mi: premda nas Vlasi vole i trebaju naše prijateljstvo, ipak žele biti iznad nas i ugledniji od nas, iako ih je mnogo manje te su doseljenici i stranci u Albaniji. Ima Vlaha koji Europi žele pokazati da su Vlasi um, a Albanci tijelo, da se Albanci trebaju boriti i ginuti, a Vlasi upravljati i suditi. Oni se ne ustručavaju reći da Albancima ne trebaju pismo ni škole jer imaju vlaško pismo i škole. Takvu velikodušnost pokazuju nam i Grci i Turci; svi nas toliko vole da nam daju svoj jezik i pismo, i svi nas u svojim školama dočekuju raširenih ruku!

Zato ni Vlasima ne trebamo pretjerano vjerovati, premda želimo vjerovati da takvo mišljenje nemaju svi Vlasi ni oni najmudriji među njima. Kako god bilo, moramo dobro promisliti o svojoj stvari i sami se truditi za vlastite poslove, jer se u ovom životu svatko trudi za sebe. Neprijatelj ti želi uzeti kožu, a prijatelj odjeću.

II / Što je Albanija danas

Pisanje albanskoga jezika

Rekli smo već da je prvo obilježje naroda i ono zbog čega se on smatra zasebnim narodom jezik. Jezik koji se ne piše i ne čita ne priznaje se kao jezik, kao kod Provansalaca u Francuskoj, Katalonaca u Španjolskoj, Gala u Engleskoj i tolikih drugih naroda koji svaki govore zasebnim jezikom, ali ne pišu svojim jezikom, pa ih svijet smatra Francuzima, Španjolcima, Englezima i drugima prema jeziku kojim pišu i čitaju.

Zato je prvi posao o kojem se mora brinuti narod koji želi sačuvati svoju narodnost pisanje vlastitoga jezika; i zato oni koji žele uništiti i progutati taj narod uporno nastoje spriječiti ga da piše svojim jezikom.

Rekli smo kako Albanci nikada nisu vodili brigu o pisanju svojega jezika, kako je albanski do našega vremena ostao nepisan i kako se naš jezik sačuvao zato što su naši preci živjeli odvojeno, ne miješajući se s drugim narodima. Ali nije samo naš narod bio bez pisanoga jezika; i mnogi drugi europski i azijski narodi počeli su pisati svojim jezikom u ovom posljednjem stoljeću. Ako se albanski sačuvao toliko tisuća godina bez pisma, ubuduće se tako neće moći još dugo sačuvati, jer vremena su se promijenila, nijedan narod ne može živjeti odvojen i sam, susjedi su se probudili i napreduju te nastoje nas progutati. Njihov je prvi posao navesti nas da zaboravimo svoj jezik i naučimo njihov. Ne samo Albanci u Grčkoj i Italiji nego i mnogi u Albaniji počeli su prestajati govoriti i znati albanski, dok njihovi roditelji

nisu znali drugi jezik. Kad bi tako ostao nepisan, albanski, koji se održao tolike tisuće godina, nestao bi i bio zaboravljen za kratko vrijeme.

Vidjevši tu veliku, zlu i strašnu opasnost, neki Albanci srca punih ljubavi prema svojem narodu iznijeli su na vidjelo želju koju je svaki prosvijećeni Albanac skrivao u srcu, želju da se piše našim lijepim jezikom. Prije dvadeset godina, u vrijeme Prizrenske lige, nastalo je potpuno i dovršeno albansko pismo, u kojem svako slovo ima samo jedan glas, a svaki glas zasebno slovo. Kada su Albanci vidjeli kako se njihov lijepi jezik tako dobro piše, prihvatili su pismo objema rukama; nakon carigradskoga društva, koje nije moglo dugo opstati pod turskim jarmom, osnovana su društva u Rumunjskoj i Egiptu. U Korçi je otvorena škola i prvi se put počeo podučavati naš jezik. Škole se nisu umnožile ni napredovale kako je trebalo, ali se albansko pismo proširilo po svim krajevima Albanije i muškarci i žene, mladići i djevojke, svi su za kratko vrijeme naučili pisati i čitati albanski. U dvadeset godina albansko je pismo pustilo tako snažno korijenje i steklo tako čvrste temelje da se nikada više ne može iščupati ni srušiti. To stablo, posađeno prije dvadeset godina, procvjetalo je i donijelo veoma slatke i lijepe plodove.

Napredak albanskoga pisma smrt je za neprijatelje naše narodnosti. Isprva su svi govorili da se to ne može ostvariti, da albanski nije jezik koji se može pisati, da je slab i iskvaren jezik, da ne može imati gramatiku, da se na njemu nikakva znanost ne može pisati ni učiti, i tolike druge isprazne riječi, kako bismo izgubili nadu i prestali se truditi pisati svojim jezikom. No kad su vidjeli da se albanski veoma dobro piše i

vrlo lijepo čita, da se može sastaviti njegova gramatika i da je bolji i dovršeniji od svih jezika svijeta te da se na njemu mogu učiti sve znanosti; kad su shvatili da, dok Grk uči Homerov, Euripidov i Platonov jezik i druge nestale jezike, dok Turčin proučava opsežne jezike Arapa i Perzijanaca a ne može ih naučiti, dok se oni bave tim jezicima, Albanac je za nekoliko dana već naučio pravilno pisati i čitati svoj jezik, pa i mnogo potrebnih znanja.

Kad su vidjeli te prednosti albanskoga jezika i velik napredak našega pisma, shvatili su da će im Albanija izmaknuti iz kandža i svi su se ujedinili kako bi spriječili pisanje albanskoga jezika. Turci, Grci, Slaveni i drugi, iako međusobni neprijatelji, pružili su jedni drugima ruku protiv nas. Visoka Porta i palača Yıldız, Fanarska patrijaršija, atenska vlada i drugi udružili su se u tom poslu. Turčin je zabranio otvaranje albanskih škola, zaplijenio knjige na carini, nije dopustio tiskanje ni komada papira na našem jeziku te neprijateljski gledao na sve koji su željeli njime pisati i čitati, nazivajući ih, po svojem običaju, komitama. Grk je iz Atene vikao i razdirao haljine protiv pisanja našega jezika, spletkario na tisuću načina protiv Albanaca koji vole svoj jezik, mnoge ubio turskom rukom; patrijarh i episkopi bacali su anateme kao što je nekoć Bog bacao munje.

Sve su te zapreke spriječile umnažanje i širenje albanskih škola u Albaniji te izlaženje knjiga, novina i drugoga na našem jeziku; ali nisu mogle spriječiti Albance da nauče albansko pismo. Albanac je navikao učiti slova i bez škole, na otvorenom, čak i bez knjiga, iz rukopisa.

Albanski danas nije nepisan jezik kao prije dvadeset godina; danas je jezik koji se piše i čita i jedan od najljepših. Nijedan se jezik ne čita tako lako i tako dobro kao albanski. To je naše neprijatelje posve ogorčilo i zatrovalo, jer videći koliko je dugo i snažno korijenje pustilo pisanje albanskoga jezika, danas više ne mogu govoriti da se albanski ne može pisati; jer evo, zapisan je.

II / Što je Albanija danas

Siromaštvo Albanaca i bezvlašće u Albaniji

Do prije nekog vremena Albanija je bila prilično bogata i imućna. Albanci su živjeli od vojničkih plaća i ratnoga plijena, kao i od pojedinih zanata koje su obavljali. Odijevali su se i obuvali u odjeću i obuću izrađenu u zemlji. Državni su nameti bili vrlo malobrojni i laki. Od novca koji su izvana donosili u Albaniju vrlo je malo odlazilo izvan nje, a većina je ostajala u zemlji. To je donosilo opće blagostanje.

Danas nije tako. Albanci više ne odlaze u vojsku za plaću, nego ih se stavlja pod vojnički jaram; iz rata se ne vraćaju odjeveni u zlato i opasani urešenim oružjem, nego goli, bolesni i iznemogli. U zemlji se ništa ne može proizvesti jer domaći radnici ne mogu izdržati natjecanje s europskim tvornicama. I one dvije pare koje Albancima dođu u ruke iscure im i otkotrljaju se u Europu. Državni su nameti mnogobrojni i teški, jedva ih plaćaju. Stari su prihodi nestali, a novi nisu došli na njihovo mjesto. Za ceste plaćaju posebno, a cesta nema; rijeke poplavljuju ravnice, groznice koje

nastaju iz tih močvara čine ljude stalno bolesnima i slabima, nesposobnima za rad, pa umiru od bolesti i gladi. Tako je veliko i zlo siromaštvo prekrilo cijelu Albaniju.

Turska vlast u Albaniji postoji samo da bi skupljala poreze i vojnike: dođi, mladi Albance koji si stupio u dvadesetu godinu, da odeš na kraj svijeta i zatvoriš se u vojarnu gol i gladan! Dođi, siromašni Albance, plati pet groša za kozu od koje godišnje ne možeš dobiti ni polovicu toga novca! To je posao turskoga upravitelja, ali vlasti nema; tek što žandar iziđe iz kolibe seljaka kojemu je odveo sina ili uzeo imetak, uđe razbojnik da ga opljačka ili neprijatelj da ga ubije, a upravitelj koji ga je znao oguliti ne zna ga zaštititi od razbojnika ni obraniti od neprijatelja! Jadni je Albanac prisiljen danju i noću stajati s oružjem u ruci kako bi sačuvao imetak i život, ako mu uopće ostave oružje; jer mu ga često oduzmu i ostave ga vezanih ruku pred lopovima i neprijateljima od kojih ga ne mogu zaštititi. Da i ne govorimo o tome kako se upravitelj često udruži s razbojnikom da bi ogulio časnoga Albanca.

Može li se takva vlast uopće nazvati vlašću? Nipošto. Albanija se nalazi u zlom bezvlašću. Nikakve vlasti nema. Albanci se svakodnevno proždiru i ubijaju među sobom; albanska se krv prolijeva uzalud i bez svrhe, ona dragocjena krv od koje se ne bi smjela proliti ni kap osim za obranu i spas Albanije!

Siromaštvo, bezvlašće i neznanje donose svađu, podjele i mržnju. Albanci, siromašni, neuki, podijeljeni i međusobni neprijatelji, ubijaju se među sobom, uzalud prolijevaju svoju krv i sve više propadaju! Utonuli su u dubok i težak san. Njihovi se susjedi iz dana u dan bude, prosvjećuju, množe i

duboko prodiru u Albaniju, koju su spremni posve raskomadati!

Takva je Albanija danas!

III Što će Albanija postati?

Može li Albanija ostati kakva jest?

Albanija je dio europske Turske; njezin opstanak u današnjem obliku povezan je s opstankom Turske u Europi. Hoće li Turska još dugo živjeti u Europi? Na to pitanje nitko ne može odgovoriti potvrdno; odgovor je ne. Turska je dugo živjela u Europi; nakon Berlinskoga kongresa vjerovalo se da će opstati deset godina; prošlo ih je dvadeset, dakle živjela je dugo. To carstvo nije učinilo i ne čini baš ništa da produži svoj život. Poput bolesnika koji ne radi što mu liječnici govore i sam sebi truje tijelo, tako i to carstvo čini sve što treba da skrati svoje dane. Ne znamo koliko još može živjeti u Aziji, a govoriti o tome izvan je našega cilja; ali u Europi život mu je vrlo kratak. Albanija nije postavila vlastite temelje niti pustila vlastito korijenje; živi na urušenim temeljima Turske i na njezinu trulom korijenju. Kada se ta golema neman sruši, past će i Albanija i biti zgnječena pod njezinim teškim ruševinama.

Drugi narodi europske Turske već se odavno pripremaju da mogu samostalno opstati i ne budu zgnječeni pod turskim ruševinama. Ti su narodi poput bilja koje se hrani i jača pod zimskim snijegom, pa kada se taj hladni i teški teret ukloni s lica zemlje, odmah počinje cvjetati i uljepšavati se. Ali Albanci, koji već toliko stotina godina ovise o Turcima, iako vide da je ta golema neman koju zovu Turska oronula i da joj iz dana u dan padaju strehe, još se ne odriču zaklona pod njom. Taj snijeg tolikih stoljeća, koji je pod sobom hranio druge narode, Albaniji je hladnoćom spalio korijenje;

Albanija se smrznula i osušila u toj dugoj zimi crne tiranije, premda nije bila toliko gažena kao druge zemlje.

Makedonsko je pitanje stavljeno na zeleni stol diplomacije i ovako ili onako dobit će svoj završetak; Rumelija neće ostati kakva jest; Turcima će se malo podrezati kandže i više neće guliti narode tih zemalja. Povici naroda bit će saslušani i njihova će im prava biti dana. Hoće li tada Albanci podići glas, hoće li i oni tražiti svoja prava? Ili će se do posljednjega trenutka truditi održati tursku tiraniju nad svojim glavama i nad drugim narodima? U tome je stvar.

Što je bliže vrijeme uklanjanja crne turske tiranije, to se više otvara nada u spas naroda koji pod njom stenju. Vidjeli smo da su Albanci nekoć bili drugovi Turaka, a ne njihovi robovi; ali danas podnose najveću tiraniju, gaženi su i tlačeni gore od svih. Ako je tako, zašto svi narodi nastoje sa sebe zbaciti tu tešku sjenu, a Albanci je žele zadržati? Zar ne vide da podupiru zid koji se ruši i koji će ih zgnječiti padajući na njih? Albanci su poput čovjeka koji je pao u more i zna dobro plivati, ali spašavajući sebe želi spasiti i Turke, koji su također pali u more i ne znaju plivati. No ti prokletnici ne dopuštaju onome koji zna plivati da ih uhvati kako treba i izvuče iz vode, nego ga hvataju za obje noge ili za jednu nogu i jednu ruku i ne daju mu plivati. Tako se njihov narod utapa, a i albanski narod povlači sa sobom na samo morsko dno i davi ga. Zašto Albanac, koji vlastitim očima vidi tu opasnost, prepušta sebe rukama toga zlog i nerazumnog čovjeka koji ne može spasiti sebe niti dopušta da ga spase, nego izdajnički želi utopiti i one koji ga žele spasiti? Što treba učiniti čovjek koji se nađe u takvoj opasnosti? Snažno udariti nogom toga

izdajicu koji ga želi utopiti, poslati ga na morsko dno i spasiti sebe. To je put spasa i nijedan drugi.

Turska ubuduće ne može živjeti, niti zna, niti želi, a niti treba živjeti. Ako se Albanci ne žele odvojiti od Turske, moraju propasti zajedno s njom. To je mrtav čovjek; koliko god voljeli pokojnika, moramo ga položiti u zemlju. Željeti se ne odvojiti od njega isto je što i željeti s njim zajedno ući u grob. On se raspada, već je istrunuo, ne možemo ga više držati jer svijetom širi smrad.

Zato ponovno kažemo da Albanija ubuduće nikako ne može živjeti onako kako je živjela do danas. Ne samo što je Turska mrtva pa s njom ne može živjeti; nego i kad bi to carstvo oživjelo i poživjelo još neko vrijeme, Albanija opet ne bi mogla živjeti, jer oživljavanje Turske znači smrt Albanije. Vidjeli smo kako Turci Albancima vežu ruke i noge i drže ih da ih drugi, Grci, Slaveni i ostali, proždiru i razdiru. Albanija je do danas sačuvala svoju narodnost i jezik, ali ubuduće ih ne može sačuvati ako i ona ne osnuje škole i ne napreduje u znanju. No turska vlast Albancu ne dopušta otvarati škole i razvijati svoj jezik, dok druge, svoje i albanske neprijatelje, pušta slobodne i nesputane da rade što žele.

Ako bi tako Turska živjela još nekoliko godina, Albanije više ne bi ostalo, nego bi ta zemlja zauvijek bila raskomadana između Grka i Slavena.

III / Što će Albanija postati?

Jesu li Albanci sposobni održati se i braniti?

Dvije su stvari potrebne u ovom životu: pravo i snaga. Pravo bez snage, kao i snaga bez prava, poput je samo jednoga krila; nijedna ptica ne može letjeti jednim krilom. Ponekad snaga djeluje i bez prava; a pravo bez snage veoma se rijetko čuje. Velika riba uvijek jede malu.

Da je pravo na strani Albanaca, u to nema sumnje. Kako Albanac ne bi imao pravo pisati i čitati svojim jezikom kad svi narodi, čak i najneznatniji i najslabiji, imaju to pravo i nitko ih ne sprečava? Zašto bi Albanci bili lišeni prava koje imaju svi narodi svijeta? Da ne mogu pisati ni učiti svoj jezik, a drugi strani narodi dolaze i otvaraju im škole na svojim jezicima te im mijenjaju narodnost i jezik? Jesu li Albanci toliko slabi? Ne! Tisuću puta ne!

Albanci su snažniji od svih naroda Balkanskoga poluotoka. S obzirom na svoju brojnost možda su snažniji i čvršći od svih naroda svijeta. Danas, ovoga dana i ovakva kakva jest, Albanija može podići vojsku od 500,000 ljudi! A 200,000 ili 300,000 izađe odmah. Oni koji poznaju Albaniju ne čude se tim brojkama, jer je Albanija toliku vojsku podizala i uvijek podiže. I poznato je da vojska od 200,000 Albanaca vrijedi koliko vojska od 500,000 stranih vojnika. Albansku hrabrost ni njihovi neprijatelji ne mogu poreći.

Vidjeli smo koliko su junačkih djela Albanci učinili i kako su proslavili strance koji su im bili gospodari ili drugovi. Zar oni

koji su pokazali toliku hrabrost za strance, koji im to uglavnom nisu ni priznali, danas nisu sposobni održati i obraniti svoju zemlju, jezik i narodnost? Kako ne bi bili sposobni za to pravo, kad imaju i snažnu zemlju koja im pomaže? Do danas su se uvijek borili samo snagom, a nikada pravom; danas je dan da se bore s pravom i za pravo. Za narod nema svetijega prava od narodnosti, jezika i domovine. Junak koji se bori radi plijena i pljačke uvijek je osramoćen; onaj koji se bori za takvo pravo dvostruki je junak. Pravo mu daje snagu i moć koja mu nikada ne dopušta da bude poražen, nego čini da jedan pobijedi desetoricu!

Pa ako su Albanci toliko snažni i hrabri, zašto stoje vezanih ruku, dok ih slabi stranci, bez ikakve snage i bez ikakva prava, komadaju i zauvijek uništavaju? Stoje vezanih ruku zato što im ih je Turčin svezao i drži ih, a stranci ih komadaju njegovom snagom i pomoći! Je li, dakle, sam Turčin toliko snažan da jednom rukom može držati albanske ruke, a drugom pomagati njihovim neprijateljima? Ne, znamo da nije snažan, ali je lukav poput lisice; Albance drži lukavstvom i izdajom. Recimo i ovako: Albanci sami sebi vežu ruke jer su neuki i slijepi!

Albanija je danas poput snažnoga zmaja okruženog šakalima i lisicama, koji su mu svezali noge i spremaju se rastrgati ga i proždrijeti. Treba se samo malo protresti i pokrenuti, jednom pomaknuti ruku i nogu, i svi će se ti šakali i lisice razbježati i neće se usuditi ni okrenuti oči da ga pogledaju. Najprije neka Turskoj pokaže zube i kaže: makni se ti i ne miješaj se, jer dobro vidim kako mi uzvraćaš za dobro koje sam ti učinila; već te pet stotina godina čuvam, a ti mi držiš ruke vezane da me drugi rastrgaju; i želiš i mene povući na dno jame u koju

sama želiš pasti. Što su Turci? Divlji narod pristigao iz pustinja sjeverne Azije, svaki s ostanom u ruci. Svojim su divljaštvom zauzeli najljepše i najciviliziranije zemlje svijeta, a nakon što su ih opljačkali, razorili i spalili, sve do danas drže ih u divljaštvu, siromaštvu i tiraniji od kojih se sav svijet užasava. Među svim tim zemljama koje stenju već toliko stoljeća jedna je i jadna Albanija, koja tu tiraniju podnosi, ili je zbog albanske nebrige podnosi više nego sve druge zemlje. Turci pripadaju narodima koji su zemljom prošli poput tuče i snijega. Gdje su Huni, Vandali, Mongoli, Avari, Goti i toliki divlji narodi koji su zauzeli polovicu zemaljske površine paleći, rušeći i prolijevajući krv? Turci nisu imali prava živjeti dulje od tih svojih drugova; život i opstanak do danas dobili su na poklon, a sada nemaju nikakva prava dalje živjeti i opstajati, niti znaju niti žele dalje živjeti, jer do danas nisu izgradili narod i vlast kao sav ostali svijet, nego žele zauvijek živjeti u divljaštvu. Oni će propasti i moraju propasti kako bi se čovječanstvo od njih spasilo; ali što imaju s nama da nas, padajući, žele povući sa sobom? Što mi imamo s njima? Zar smo došli s njima? Nipošto! Mi nismo ni Turci ni doseljenici iz azijskih pustinja. Mi smo najstariji narod Europe; imamo više prava na europsku zemlju nego bilo koji narod.

To sveto pravo Albanci su sposobni braniti i zahtijevati i s oružjem u ruci. Kad se pravo sjedini sa snagom, dobiva moć kojoj se ništa ne može oduprijeti. Albanci su, dakle, sposobni održati i obraniti svoje pravo, odnosno narodnost, jezik i domovinu, protiv svakog neprijatelja; dovoljno je samo da to žele.

III / Što će Albanija postati?

Spas ili propast Albanije u rukama je Albanaca

Albanija se danas nalazi na rubu vrlo duboke i strašne provalije. Ostati na tom rubu nije moguće; bude li željela ondje ostati, otkotrljat će se niz liticu i razbiti u stotinu dijelova. Želi li se spasiti, mora odstupiti od ruba i zauzeti ravno i sigurno mjesto.

Ako se Albanija spasi opasnosti koje je okružuju i krene putem napretka i blagostanja, postat će jedna od najboljih i najljepših zemalja Europe. Premda nije veoma velika, nije ni mnogo manja od Grčke, Srbije, Bugarske, Rumunjske, Danske, Belgije, Nizozemske, Švicarske i drugih, od kojih je svaka samostalna država. Nalazi se nasuprot Europi, susjeda je Italiji i Austriji. Može veoma brzo ući u civilizaciju i povezati se s Europom. Ima sve što joj treba, kao što smo vidjeli. Albanci su veoma bistri i umni; imaju veliku sposobnost za civilizaciju i sve vrste znanja; hrabri su i istaknuti vojnici.

Naša draga domovina ne može još dugo živjeti ovako kako živi danas; ili će zauvijek propasti pa neće ostati ni Albanaca ni Albanije, ili će se spasiti i izgraditi na način kakvome nema ravna na svijetu i na kojem će joj zavidjeti svi narodi zemlje. Spas ili propast Albanije u rukama je Albanaca; ako žele, spasit će se, ako žele, propast će.

Albanci ne trebaju posezati za oružjem, povlačiti se u planine i pećine, ginuti i propadati kao što čine drugi narodi da bi

stekli slobodu. Albanci nisu toliko gaženi i pokoreni da bi bili prisiljeni na takve patnje. Ne trebaju učiniti ništa osim dogovoriti se među sobom, svi se ujediniti, junački dati i primiti besu, nepokolebljivo držati riječ i zahtijevati svoje pravo od Turske i Europe. Turska će ih saslušati i dati im ono što traže milom ili silom, a Europa će im pomoći kao što je pomagala i drugim narodima te će prisiliti Tursku da i njima dade njihovo pravo.

III / Što će Albanija postati?

Besa i savez

P09 · Skupna fotografija pripisana Pjetëru Marubiju, koju izvor identificira kao skadarsko izaslanstvo pri Prizrenskoj ligi, 1878. Identifikacija i datum nisu neovisno provjereni prema Marubijevu arhivu. Urednička ilustracija dodana u ovom izdanju.

Albanska besa, zadana riječ, poznata je i oduvijek se pročula po cijelome svijetu. Besu koju dade Albanac ne povlači, ne krši je i drži je dok god u njegovu tijelu treperi život. Besa koja je do danas donosila čast Albancu danas će ga spasiti

svih opasnosti. Prije svega Albanci moraju među sobom sklopiti veliku i opću besu te stvoriti savez i jedinstvo koje će obuhvatiti cijelu Albaniju. Svaki Albanac treba pristupiti tom savezu i toj besi. Neka ostave krvne osvete i neprijateljstva među sobom; neka zaborave što se do danas dogodilo; tko ima osvetiti krv, neka je oprosti. Albanska je krv veoma dragocjena; zašto da se uzalud prolijeva? Zašto da ubijamo jedni druge kad se trebamo ujediniti i tu krv prolijevati protiv neprijatelja domovine? Albanci, tako povezani čvrstom besom i ujedinjeni u savez, bit će poput jednoga jedinog čovjeka, hrabrog i snažnog, koji ima jednu želju, jednu riječ i jedan cilj. Tko će tada stati nasuprot Albaniji i Albancu i tko će se usuditi oteti mu ili pogaziti pravo, kao što čine danas kada ga nalaze podijeljena i slaba?

Hrabro, Albanci! Uhvatite se objema rukama za besu, savez i jedinstvo, jer će vas to spasiti! Inače ste izgubljeni. Ne gledajte na vjeru i vjeroispovijest; muslimani, katolici, pravoslavci, svi Albanci, koliko god ih bilo i gdje god bili, braća su. Svi se moraju ujediniti pod svetom zastavom Albanije! Onaj Albanac koji ostavlja svoju braću i odvaja se od Albanaca kako bi se, vođen vjerom, udružio s neprijateljima Albanije, izdajica je, neprijatelj naroda i domovine. Bolje je da takvih Albanaca nema nego da ih ima. Njih treba smatrati neprijateljima, a ne Albancima.

Hvala Gospodinu! Savez se stvara u Albaniji, besa jača, jedinstvo se širi. Savez je započeo u jednom kutu Albanije i iz dana u dan širi se cijelom Albanijom. Isprva je taj savez izgledao drukčije, kao nešto strano albanskom cilju; ali što dalje, sve jasnije izlazi na vidjelo da nije tako. U početku je morao tako izgledati jer su tako željeli oni koji su ga osnovali;

da se nije tako prikazao, nikada ne bi mogao nastati, jer mu to ne bi dopustili. Ali kad je jednom osnovan i ojačan, moći će javno pokazati svoj cilj i učiniti ono što treba. Drugi i treći skup potvrdit će ove naše riječi.

Želimo vjerovati i nadati se da će taj savez, to okupljanje i ta besa koji se danas stvaraju u Albaniji biti početak njezina spasa; jer su svi Albanci shvatili veliku opasnost za Albaniju i razumjeli gdje im je spas. Današnja besa nije poput prijašnjih; to je besa na život ili smrt.

Albanski savez ne smije biti kratkotrajan, nego mora trajati stalno i uvijek, sve dok Albanci ne dobiju ono što žele i Albanija se ne spasi opasnosti. Do toga dana savez mora opstati i u Albaniji zauzeti mjesto vlasti, jer turska vlast nije vlast za izgradnju, nego za razaranje; turska vlast ne spašava Albaniju, nego je uništava. Zato albanski savez treba zauzeti njezino mjesto u svim poslovima koji se tiču naše narodnosti i naših prava; te poslove treba sam obavljati ili prisiliti tursku vlast da ih obavi protiv svoje volje, i tako čuvati naš jezik i narodnost i sva prava albanskoga naroda.

Savez će imati onoliko ogranaka koliko Albanija ima sandžaka te jedno središte. U svakom od njih postojat će stalno vijeće koje se sastaje jednom tjedno i veliko opće vijeće koje se sastaje jednom godišnje i kad god bude potrebno. Članovi općega vijeća birat će članove stalnoga vijeća: predsjednika, tajnika, blagajnika i još četiri ili pet članova. Kada procijene da je potrebno, sazvat će opće vijeće ili se pisanim putem sporazumjeti s velikim središnjim vijećem.

III / Što će Albanija postati?

Cilj Albanaca

Jedini cilj Albanaca jest sačuvati Albaniju od komadanja od strane stranaca, održati svoj jezik i narodnost, suprotstaviti se spletkama neprijatelja i zaustaviti širenje grčkih i slavenskih jezika i ideja, koje potkopavaju temelje i čupaju korijenje Albanije i albanskoga naroda.

Protiv svega što može naškoditi tom cilju odlučno će se boriti svaki pravi Albanac i albanski savez. Ono što tom cilju pomaže prihvatit će objema rukama i provesti milom ili silom. Prvi je među tim poslovima jezik; ne može biti Albanije bez Albanaca, ne može biti Albanaca bez albanskoga jezika, ne može biti albanskoga jezika bez albanskoga pisma i škola u kojima će se učiti albanski. Zato prije svega treba održati jezik, prisiliti tursku vlast da ukine zabranu koju je nametnula albanskom jeziku i dopusti otvaranje albanskih škola te slobodan ulazak i tiskanje albanskih knjiga i novina u Albaniji. Svaki Albanac treba najprije naučiti pisati i čitati albanski, a tek zatim druge jezike.

Drugo je crkva; Albance treba osloboditi jarma grčkoga, bugarskoga i srpskoga svećenstva, da imaju svoju crkvu s albanskim svećenicima i evanđeljem na albanskom; jer Krist nije bio ni Grk ni Slaven.

No da bi se to ostvarilo, sadašnja vlast mora prestati i mora se uspostaviti domoljubna vlast koja će raditi prema potrebama i pravima Albanaca. Albanska vlast otvorenih

očiju, a ne strana i slijepa vlast kakva je ova današnja. Neka bude valjana vlast, pa neka ima kakvo god ime želi.

To je cilj Albanaca.

III / Što će Albanija postati?

Buduća vlast

Vlast o kojoj smo govorili potrebna je Albancima kao kruh koji jedu i voda koju piju. Bez takve vlasti Albanci ne mogu oživiti i proširiti svoj jezik i održati narodnost.

Albaniju treba što prije razgraničiti i znati odakle dokle seže. Naša zemlja mora biti priznata kao Albanija, i Europa je mora priznati kao Albaniju. Albanci trebaju prosvijetliti i uljepšati svoj jezik pismom i znanjem; svi se trebaju ujediniti i pokazati kao narod koji će imati prava kakva ima svaki narod na licu zemlje.

Tada, čak i ako na Balkanskom poluotoku nastane nemir i Turska padne i nestane, Albanija će opstati sama za sebe; nitko više neće razmišljati što će biti s Albanijom niti će se itko usuditi pomisliti na otimanje nekoga njezina dijela.

Ta će vlast zasad biti pod Turskom. Albanci, koji već pet stotina godina prolijevaju krv za to carstvo, nikada neće željeti njegovu propast, premda vide da ih ono nastoji uništiti i razdijeliti među njihovim i svojim neprijateljima. Albanci će do samoga kraja prolijevati krv za to carstvo i držati mu vjeru kao što su je držali. Kada budu imali takvu dobru vlast i ojačaju kako treba, moći će i samoj Turskoj pomoći više i

bolje. Ali ako Turska ustraje i ukopa se na putu kojim je krenula, kotrljajući se u jamu propasti, i po svojem običaju ne bude željela vlastiti spas, tada će Albanci spasiti sami sebe i neće i oni propasti zajedno s tom luđakinjom koja se ubija iako u svojim rukama ima mogućnost spasa, kao što čitav svijet zna.

Tako će ta vlast biti pod Turskom, ali na takav način da je, ako Turska padne, ne povuče za sobom, nego da Albanija takva kakva jest može samostalno opstati. Turska, dok god je živa, ne smije moći kvariti i rušiti Albaniju kao što je činila do danas, a kad nestane, ne smije je povući sa sobom u grob.

Ali kako će Albanija dobiti takvu vlast, kad znamo da Turska ljubavlju i dobrotom nikada ništa ne daje? Turska nije pastir koji želi hraniti i podizati ovce koje ima kako bi od njih dobivao mlijeko i vunu; ona je vuk koji jadnu ovcu koju zgrabi za šiju ne pušta dok je ne rastrga, ne pojede joj meso i ne zdrobi kosti. Turska bi radije izgubila Albaniju i podijelila je među svojim neprijateljima nego joj dala mudru i dobru vlast koja bi je uredila, uljepšala i učinila prosvijećenom zemljom poput ostaloga svijeta. Tako su činili svuda, tako su predali i izgubili tolike zemlje koje su mogli spasiti i zauvijek zadržati čovječnom vlašću; jer Turci kažu: ako ne možemo ubijati i sjeći, tući, guliti, krasti, paliti i rušiti kako želimo, što će nam onda te zemlje? Bolje da ih posve ostavimo pa neka ih uzme tko hoće. S takvim shvaćanjem Tursko Carstvo ni danas ne želi provesti reforme u Rumeliji i Anatoliji na koje se obvezalo na Berlinskom kongresu prije dvadeset i više godina; i koliko god ga Europa pritišće, ono ne provodi ni najmanju reformu, nego se priprema za rat koji će ga posve uništiti.

Zato Turska ni Albancima neće ništa dati dobrovoljno. Albanci moraju uzeti ono što žele protiv njezine volje; trebaju tražiti riječima, ali imati i napunjenu pušku. Ipak ne vjerujemo da će biti toliko luda da zarati s Albancima; prošla su vremena kada je vodila Gege protiv Toska i Toske protiv Gega. Danas ne samo Albanci nego možda ni mnogi Turci, osobito rumelijski Turci, neće udariti na Albance. Anatolaca se Albanci ne boje osobito. Osim toga, kada se Albanci uhvate ukoštac s Turcima, zar će ostali narodi Balkanskoga poluotoka gledati izdaleka, a neće i oni ustati da uzmu svoje dijelove?

Zbog tih razloga Turci neće moći udariti na Albance; a neke velike sile, koje ne žele nemire na Balkanskom poluotoku, posredovat će da se vatra ne zapali i prisiliti Tursku da Albancima dade ono što žele. Ako pak ni Turska ni Europa ne budu htjele poslušati Albance, oni im mogu zaprijetiti da smo spremni sporazumjeti se s malim susjedima oko nas i podijeliti europsku Tursku među sobom, zadržavajući za sebe Albaniju, a njima prepuštajući ostale zemlje. Kako god bilo, albanska riječ bit će saslušana i njihova će im prava biti dana.

Albanija će od kraja do kraja biti priznata kao Albanija i imat će vlastitu samostalnu upravu. Dok god je Turska u Europi, želimo da ta vlast bude pod njom; i ako nas ona sama ne udari i ne otjera, nikada se nećemo željeti posve odvojiti od nje. No stvari pokazuju da Turska putem kojim je krenula ne može još dugo živjeti, osobito u Europi, gdje joj je život veoma kratak. Što će tada biti s Albanijom? Ostat će samostalna; dobro, ali kako? Kakvu će vlast uspostaviti?

III / Što će Albanija postati?

Poglavar albanske vlasti

Stranci ponekad, a Albanci uvijek, razmišljaju o tome tko će, kada Albanija ostane samostalna, postati knez ili kralj ili kako god će se zvati poglavar vlasti. Ako bude Albanac, kažu da nijedna obitelj u Albaniji nije toliko velika i toliko poznata svim Albancima; zatim, bude li Geg, neće ga Toski, bude li Tosk, neće ga Gegi; bude li musliman, kršćani ga neće gledati dobrim očima, bude li kršćanin, muslimanima neće biti po volji. Dođe li stranac iz Europe, doći će sa svim balovima, kazalištima i drugim europskim običajima koje u Albaniji ne vole ne samo muslimani nego ni kršćani. Dođe li strani muslimanski knez ili kralj, doći će s karavanom eunuha, žena, crnaca, „qepe" i ostaloga, što Albanija nema mogućnosti hraniti i uzdržavati.

Ali što Albaniji treba jedan čovjek na čelu vlasti? Kralj ili knez trošit će mnogo, koliko naša zemlja ne može podnijeti; pokvarit će nam i običaje, uzimajući neke od nas pod svoje okrilje, a otuđujući druge.

Strabon, veliki geograf, pišući o našoj zemlji prije gotovo dvije tisuće godina, kaže da Makedonci, Iliri i Epirci, odnosno svi Albanci, iako tu i tamo imaju mala kraljevstva, zapravo imaju vlast u obliku vijeća prvaka koja nazivaju plakoni, to jest vijeća starješina, i ta vijeća upravljaju i sude u tim krajevima. Zašto bismo onda danas napustili taj lijepi običaj tolikih tisuća godina i tražili stranca koji će nam pojesti polovicu albanskih prihoda i pokvariti sve lijepe osobine našega naroda? Što će nam takav čovjek? Nikada se ne

odričimo Strabonove plakoni, vijeća starješina koje smo sačuvali do danas, jer u Albaniji uvijek upravlja vijeće starješina. Neka vijeće starješina uvijek zapovijeda i vlada.

III / Što će Albanija postati?

Podjela Albanije

Danas ne znamo točno dokle će se Albanija protezati pa da odlučno kažemo i na koliko će se okruga podijeliti; jer na istoku imamo miješane krajeve i ne znamo koje će nam od njih ostaviti, a koje neće. No govoreći prema svojoj želji, možemo reći da se Albanija može podijeliti na 15 okruga, koji su prema svojim glavnim gradovima: Skadar, Peć (Ipek), Prizren, Priština, Skoplje, Bitolj, Debar, Elbasan, Tirana, Berat, Korça, Kostur, Janina, Gjirokastër i Preveza. Svaki od tih okruga podijelit će se na 3-4 podokruga [kaze], od kojih će središnjim upravljati sam okružni upravitelj, a ostalima podupravitelji. Tako će u cijeloj Albaniji biti 15 okružnih upravitelja i otprilike 50 podupravitelja.

Središte Albanije, odnosno zajednički glavni grad, bit će jedan od gradova koji se nalaze u sredini Albanije i u kojem se govori albanski jezik. Ali bilo bi bolje da se u sredini Albanije podigne nov grad na zdravom i lijepom mjestu. Taj grad, koji možemo nazvati Skenderbegas, sagradit će se veoma lijepo, sa širokim i ravnim ulicama, dobrim kućama, trgovima i svime potrebnim; za kratko bi vrijeme mogao veoma narasti i proširiti se jer će se svi albanski prvaci i prosvijećeni Albanci trebati ondje okupiti i graditi kuće. Tako će taj novi grad biti slobodan od svih loših običaja starih

gradova; a budući da će mu stanovnici doći iz svih albanskih krajeva, i jezik kojim će se ondje govoriti bit će miješan, tako da se može nazvati zajedničkim i književnim jezikom cijele Albanije. Tim gradom i nešto okolne zemlje upravljat će se kao zasebnim podokrugom.

III / Što će Albanija postati?

Vijeće starješina

Svaki će okrug izabrati jednoga od svojih prvaka u Vijeće starješina. Tih petnaest starješina okupit će se u glavnom gradu Albanije i među sobom izabrati predsjednika i potpredsjednika. Predsjednik Vijeća starješina u Albaniji će zauzimati mjesto kneza i kralja; on će primati i ispraćati, potpisivati sve odluke kabineta, pozivati onoga koga smatra prikladnim da sastavi novi kabinet kad se stari promijeni, otvarati opću skupštinu i održati uvodni govor. Jednom riječju, činit će sve što kraljevi i knezovi čine u drugim zemljama; ali sve će to činiti nakon što se najprije o tome raspravi u Vijeću starješina i uzme u obzir mišljenje drugih starješina. Ništa neće raditi na svoju ruku, jer jedan čovjek može biti prevaren i pogriješiti, ali petnaest zrelih i iskusnih ljudi ne može svi pogriješiti. Premda će predsjednik Vijeća starješina imati čast poglavara vlasti, u poslovima neće zapovijedati on sam, nego cijelo Vijeće. Kad predsjednik Vijeća starješina bude bolestan ili odsutan, potpredsjednik će obavljati posao i zauzeti njegovo mjesto.

Starješine će se birati na četiri godine, kao i njihov predsjednik; ali neće se svi mijenjati odjednom. Polovica će

se izabrati jednom, a druga polovica nakon dvije godine. Tako će se svake dvije godine mijenjati polovica starješina. Predsjednik će se mijenjati s jednom polovicom, a potpredsjednik s drugom, da vijeće nikada ne ostane istodobno bez predsjednika i potpredsjednika. No ako potpredsjednik na drugom izboru bude izabran za predsjednika, tada će se potpredsjednik izabrati samo na preostale dvije godine njegova mandata.

Svaki će starješina imati tajnika, a tajnik predsjednika vijeća bit će glavni tajnik. Tajnici se neće mijenjati zajedno sa starješinama. Svaki albanski okrug održavat će stalnu prepisku sa starješinom kojega je izabrao i njemu pisati o svakoj pritužbi, bilo na službenike vlasti ili na druge, i o svakom nedostatku u svojem kraju. Tajnici će dopise držati i čuvati uredno i po redu; kada ih svaki starješina pročita sa svojim tajnikom, iznijet će ih pred Vijeće starješina da se razmotri što treba učiniti i da se piše predsjedniku ministara ili nadležnom ministru. Tako će Vijeće starješina biti i posrednik između stanovnika i vlasti, kako bi se svaki posao uredio i nitko ne bi imao razloga za žalbu.

Vijeće starješina bit će stalno i sastajat će se svakoga dana. Samo tijekom dva ljetna mjeseca, u prvome polovica, a u drugome druga polovica, imat će odmor da odu u svoje krajeve, razonode se i vide potrebe zemlje.

Oni koji budu izabrani u Vijeće starješina bit će među prvacima i ljudima čija riječ ima težinu, imat će 30 ili više godina, bili obrazovani i učeni ili ne.

Vijeće starješina razmatrat će i odluke opće skupštine i uvijek se držati srednjega puta, čuvajući razboritost, običaje

zemlje i osobine Albanaca te donekle ublažavajući ono što smatra previše naglim i vatrenim.

Smjenjivanjem starješina svi će albanski prvaci doći na red da uđu u to vijeće, a mnogi će moći postati predsjednikom Vijeća starješina; nitko neće imati razloga za žalbu. I oni koji nisu dovoljno obrazovani da stanu na čelo poslova moći će ući u Vijeće starješina i neće ostati bez udjela.

III / Što će Albanija postati?

Opća skupština

Iz svakoga podokruga birat će se dvojica, odnosno otprilike jedan zastupnik na svakih 20,000 stanovnika. Oni, kojih će biti 100 ili nešto više ili manje, okupit će se u glavnom gradu Albanije i tvoriti opću skupštinu, koja će se sastajati jednom godišnje i zasjedati mjesec dana, razmatrajući proračun i sve opće poslove zemlje te mnoge poslove koje joj upute kabinet ili Vijeće starješina. Izabrani zastupnici, odnosno članovi opće skupštine, birat će se na 4 godine, ali svake 2 godine mijenjat će se polovica. Oni koji biraju moraju imati navršenih 20 godina i posjedovati kuću, njivu ili bilo kakav imetak za koji vlasti godišnje plaćaju najmanje 5 novčanih jedinica (franaka), ili moraju završiti školu i znati pisati i čitati. Oni koji budu birani moraju imati navršenih 25 godina, posjedovati kuću i zemlju ili drugi imetak za koji vlasti godišnje plaćaju najmanje 10 novčanih jedinica, ili moraju završiti srednju ili visoku školu.

Svaki zakon koji se donosi, svaki namet koji se uvodi i svi veliki radovi, poput željeznica i drugih, nakon što ih Vijeće ministara dobro razmotri i usvoji, iznijet će se pred opću skupštinu; kada ih ona odobri, podnijet će se i Vijeću starješina, a ako ih i ono odobri, vratit će se Vijeću ministara s potpisom predsjednika Vijeća starješina.

Čim se okupe, izabrani zastupnici među sobom će izabrati predsjednika i potpredsjednika.

III / Što će Albanija postati?

Ministri

Ministara koji će prema zakonima upravljati Albanijom bit će sedam: ministar unutarnjih poslova, vanjskih poslova, vojske i mornarice, financija, pravosuđa, prosvjete, javnih radova i vjerskih poslova. Jedan od njih bit će predsjednik svih ministara i vijeća koje će oni tvoriti kada Albanija bude samostalna; dok bude pod Turskom, predsjednik će biti generalni guverner koji će se iz Carigrada slati na pet godina. Visoka Porta priopćit će njegovo ime Vijeću starješina, a ono će sazvati opću skupštinu; ako ta dva vijeća odobre toga čovjeka, bit će poslan. Ako ne, predsjednik Vijeća starješina odgovorit će Porti i reći joj da izabere drugoga, i tako dok netko ne bude odobren.

Svaki ministar odgovara za svoje postupke pred općom skupštinom i Vijećem starješina, a predsjednik ministara ili generalni guverner odgovarat će za sve.

Vijeće ministara sastajat će se jednom ili dvaput tjedno kako bi raspravljalo o državnim poslovima; svaki ministar iznijet će na raspravu one poslove koje nije mogao preuzeti na svoju ruku. O važnim će poslovima to vijeće razmjenjivati dopise s Vijećem starješina, a kada procijeni da je potrebno, sastat će se s njime radi zajedničkog vijećanja.

III / Što će Albanija postati?

Vojska

Svaki Albanac bit će vojnik od 20. do 40. godine. Kad stupi u dvadesetu godinu, ući će u vojsku za obuku [nizamije] na samo jednu godinu. Tijekom te godine boravit će u vojarni [kišli] najbližoj svojem kraju i učiti ratno umijeće i sva znanja potrebna vojniku. Ako ih nauči za manje od godine dana, pisanim će putem zatražiti otpust, a ako to njegov zapovjednik potvrdi, bit će otpušten. Oni koji iziđu iz vojske za obuku ulaze u pričuvnu vojsku [redif], koja se dijeli na tri razreda: prvi traje 7, a druga dva po 6 godina. Prvi se razred okuplja mjesec dana godišnje radi ponavljanja obuke [talima], drugi dva tjedna godišnje, a treći samo jedan tjedan. Okupljaju se u sjedištu svojega podokruga, gdje imaju zapovjednike, oružje i odjeću, svatko pod svojim brojem. Kad god bude potrebno i kad se izda zapovijed, pričuvna vojska odmah će se pozvati pod oružje: za manju potrebu prvi razred, za veće i drugi, a naposljetku i treći; i poslat će se kamo treba.

Nakon četrdesete godine svaki je Albanac domobran (mustahfiz) do 60. godine. Oni će se samo u ratno vrijeme pozivati pod oružje da brane zemlju.

Albanska vojska, koja na taj način u miru neće imati više od 20,000 ljudi, a u ratu može narasti do 500,000 muškaraca, bit će podijeljena na četiri krila: jedno na grčkoj granici, jedno na istočnoj, jedno na sjeveroistočnoj, odnosno srpskoj, i jedno na sjeverozapadnoj, odnosno crnogorskoj granici. Janina, Bitolj, Priština i Skadar bit će središta tih krila. U središtu svakoga okruga bit će zapovjednik [general], u središtu svakoga podokruga tisućnik (binbaša), a po općinama niži zapovjednici prema potrebi.

Ti zapovjednici neće se miješati u vojsku za obuku, koja će imati svoje zapovjednike i nalazit će se u malom broju mjesta; nego će voditi pričuvnu vojsku, koju će okupljati u vrijeme obuke, a u drugim razdobljima uredno voditi njezine popise. Zapovijedat će i vojskom za održavanje reda [žandarima]; a kada izbije nemir za koji oni nisu dovoljni, odmah će pozvati pričuvnu vojsku jednoga razreda iz jedne ili više općina i njome ugušiti nemir i vratiti mir.

Mornarica će biti nešto drukčija i ostat će pod oružjem nešto dulje radi obuke, kao i [konjanici] i topnici. Mornari će služiti na nekoliko ratnih brodova sa sjedištem u Ujë i Ftohtëu (Paša-Limanu) blizu Vlore i čuvati obalu od Ulcinja do Salahore.

III / Što će Albanija postati?

Prosvjeta

Ako postoji nešto o čemu se Albanci trebaju osobito brinuti, to je bez sumnje prosvjeta. Sve općine i sva sela, ili po dva-tri bliska sela zajedno, moraju imati osnovne škole, a gradovi više od jedne, prema svojoj veličini. Svi dječaci i djevojčice od 7. do 13. godine moraju obvezno ići u školu, a roditelji koji djecu ne šalju u školu bit će ukoreni i prisiljeni slati ih. Nastava će biti besplatna, a siromašnima će se besplatno davati i bilježnice, papir i drugo. U središtu svakoga podokruga bit će jedna škola drugoga stupnja za dječake i jedna za djevojčice. U središtu svakoga okruga, osim škola drugoga stupnja (ruždija, σχολεῖον), bit će i škole trećega stupnja (idadija, γυμνάσιον), odvojeno za dječake i djevojčice, kao i strukovne škole prema potrebama kraja, za poljoprivredu i drugo.

U glavnom gradu Albanije, osim škola drugoga i trećega stupnja, bit će sveučilište (dar-ül-fünun, πανεπιστήμειον), vojna škola, škola za rudarstvo i šumarstvo, jedna za poljoprivredu i mnoge druge za posebne znanosti i struke. Poslije treba otvoriti još dva sveučilišta: jedno u gornjoj Albaniji, a drugo u donjoj. Pomorska škola treba biti uz more, ondje gdje budu i ratni brodovi, u Draču ili Ujë i Ftohtëu blizu Vlore.

U glavnom gradu treba postojati znanstveno vijeće, akademija, koje će se brinuti o jeziku, potrebnim knjigama i drugome. Državna tiskara bavit će se tiskanjem knjiga potrebnih školama i izdavati znanstvene časopise i sve što je

potrebno za buđenje Albanaca. Uz pomoć Ministarstva prosvjete osnovat će se nekoliko društava za unapređenje geografije, povijesti, geologije (γεωλογία), rudarstva i drugih albanskih poslova; svako od njih jednom mjesečno ili češće izdavat će časopis u kojem će prikazivati sve što je društvo pronašlo ili otkrilo.

U glavnom gradu Albanije bit će dvije velike jezične škole; u jednoj će se učiti suvremeni europski jezici: francuski, njemački, talijanski, engleski, slavenski, novogrčki i drugi; u drugoj stari jezici: starogrčki, latinski, arapski, perzijski, sanskrt i drugi. Svaka od tih škola imat će vijeće sastavljeno od ljudi koji poznaju te jezike i koji će nastojati pisati i tiskati udžbenike i drugo na tim jezicima; državna tiskara imat će slova svih tih jezika da ih može tiskati.

U glavnom gradu bit će opći muzej za sve starine, kipove, slike, kamene natpise i drugo što se pronađe u Albaniji i drugdje; uprava toga muzeja iskopavat će i istraživati sva mjesta starih gradova u potrazi za starinama. Drugi muzej bit će za prirodoslovlje, a njegovo će vijeće po cijeloj Albaniji istraživati albanske trave, drveće, rude, životinje i drugo, kao i stare predmete [geologije] i antropologije. Svako od ta dva muzejska vijeća izdavat će jednom mjesečno časopis u kojem će pisati o svojim istraživanjima i nalazima te o mnogim znanstvenim radovima koji se u tim područjima provode u Europi i drugdje. Osnovat će se velika knjižnica koja će sadržavati potrebne i vrijedne knjige i druge spise na svim jezicima koji se u Albaniji mogu razumjeti.

U onim albanskim krajevima gdje se uz albanski govore i drugi jezici, poput bugarskoga, grčkoga ili vlaškoga, oni koji

njima govore u osnovnim će školama učiti i svoj jezik i albanski. Škole drugoga i viših stupnjeva bit će na albanskom; ali ako žele, mogu za sebe osnovati i više škole na svojim jezicima. No ako ne znaju pisati i čitati albanski, neće moći stupiti ni u kakvu državnu službu niti biti birani za članove vijeća.

III / Što će Albanija postati?

Javni radovi

Nakon prosvjete, briga Albanaca i njihova najveća potreba bit će javni radovi, koji će Albaniji donijeti veliko blagostanje i bogatstvo. Ceste, željeznice, luke, uređenje rijeka i jezera, rude, šume i drugo pripadaju najpotrebnijim i najvrjednijim poslovima koje će Albanija obaviti kada joj ruke i noge budu odvezane. Ceste, za koje Albanci danas plaćaju toliko da bi se sve albanske ceste mogle popločiti [srebrom], poštena i časna vlast može izgraditi s mnogo manje novca, kako bi ljudi i životinje posvuda mogli prolaziti bez opasnosti.

Jedna željeznica treba poći iz Bitolja i, nakon prolaska kroz Korçu, podijeliti se u dvije grane, od kojih će jedna preko Janine završiti u Prevezi, a druga proći kroz Berat i Skenderbegas te se odande opet razdvojiti, tako da jedna grana završava u Vlori, a druga u Draču, uz još jedan ogranak do Elbasana. Druga pruga iz Bitolja treba ići u Ohrid, a odande duž Drima, s jednim ogrankom koji se spušta u Skadar i Lješ, dok drugi prolazi kroz Prizren i u Ferizoviku se spaja s velikom prugom prema Solunu i Austriji.

Te željeznice, uz još nekoliko sporednih ogranaka, mogu se dovršiti za kratko vrijeme, bilo preko stranih društava ili same Albanije uz mali zajam, i zemlji donijeti veliko bogatstvo i civilizaciju.

Nakon prometnica prvi posao koji treba obaviti jest Myzeqe. Ta široka ravnica golemo je korito za kruh koje može prehranjivati cijelu Albaniju i dati još mnogo žita i drugih proizvoda ako se pravilno uredi. Za uređenje te ravnice potrebno je urediti rijeke Seman, rijeku Berata, Devoll i druge, kao i Vjosu i Shkumbin koji teku uz njezine rubove. Te rijeke treba produbiti i ondje gdje je potrebno izgraditi zidove da se njihova voda ne razlijeva po poljima. Tada im se mogu izgraditi i ustave i kanali koji se otvaraju i zatvaraju i kojima će se navodnjavati cijela ravnica. Tada će se moći isušiti i tolika jezera i močvare u kojima ljeti stoji suvišna voda te svojim truljenjem kvari zrak cijeloga kraja; a zimi će sva ta ravnica prestati biti neprekidna močvara potopljena vodom. Myzeqe će postati široko i dugo polje koje će se, budući navodnjavano i vrlo plodna tla, pretvoriti u drugi Egipat. Brežuljci Myzeqea mogu se prekriti vinogradima i maslinama, a njegove livade hraniti toliko konja i stoke da ispune ne samo Albaniju nego i Europu.

Treba otvoriti dračku luku, široku i lijepu luku sjeverno od grada, koju je sultan Mehmed u svojem neznanju zatvorio kako u nju ne bi ulazili mletački brodovi. Otvaranje ulaza u tu luku i produbljivanje njezine unutrašnjosti omogućit će da se grad obnovi kakav je nekoć bio i postane drugi Trst ili novi Solun. I mnoge druge luke mogu se otvoriti i očistiti duž jadranske obale, poput Butrinta i drugih, te mogu nastati i napredovati mnoga pristaništa s velikom trgovinom.

Može se osnovati parobrodarsko društvo čiji će parobrodi prometovati između albanskih luka, pa do Trsta i talijanskih i grčkih luka. Parobrodi i brodovi mogu prometovati i jezerima, Skadarskim, Ohridskim, Prespanskim i drugima, kao i pojedinim rijekama koje će se urediti.

Svim tim poslovima, kao i šumama i rudama, upravljat će Ministarstvo javnih radova. Svaka će se šuma podijeliti na više odjeljaka; dok na red za sječu dođe posljednji, onaj koji je prvi posječen već će ponovno izrasti. Tako će se iz šuma stalno dobivati drvo, a šume se nikada neće iscrpiti, nego će se obnavljati i uvijek biti bujne. Rude će se tražiti po svim albanskim krajevima i vaditi gdje god se nađu.

I zanati i trgovina, kao i poljoprivreda i stočarstvo, bit će pod skrbi toga ministarstva, koje će se brinuti da u svakom kraju napreduje ona djelatnost na koju su stanovnici navikli: da se vuna, lan, pamuk, svila, željezo i drvo uzgajaju, dobivaju i obrađuju što više, kako Albanija ne bi morala toliko toga dovoziti izvana.

III / Što će Albanija postati?

Vjerski poslovi

Jedan od ministara, prosvjete ili pravosuđa, vodit će i vjerske poslove. Veliki muftija za muslimane, egzarh za pravoslavne kršćane i nadbiskup za katolike nadzirat će sve poslove triju vjera u Albaniji. Džamije, crkve, tekije, samostani, muftije, imami, mujezini, svećenici i sve vjerske osobe i mjesta, kao i njihova imovina i vakufi, bit će pod nadzorom i upravom tih triju velikih dostojanstvenika, od kojih će svaki imati po dva vijeća za razmatranje tih poslova. Ministar nadležan i za te poslove pomagat će im i pregledavati njihove račune, ne miješajući se u čisto vjerske stvari, u koje će se moći miješati samo vjerska vijeća. Od dvaju vijeća koja će, kako smo rekli, imati svaki vjerski poglavar, jedno će biti sastavljeno isključivo od vjerskih osoba: muftija, učenjaka, muderisa, derviša ili biskupa, svećenika, teologa i drugih; drugo će biti miješano, od takvih osoba i laika. Prvo će se baviti samo vjerskim poslovima i pregledavati vjerske knjige; drugo će nadzirati upravu džamija i crkava, račune i druge slične stvari. Neke članove tih vijeća imenovat će vjerski poglavari, a potvrđivat će ih poglavar vlasti na prijedlog ministra vjerskih poslova; neke će birati stanovnici.

Vjerski poglavari, odnosno veliki muftija, egzarh i nadbiskup, uživat će veliku čast, ali će se baviti samo vjerskim poslovima, kao i ostali muftije, biskupi i sve vjerske osobe. Ulema, derviši i svećenstvo neće se miješati ni u nastavu ni u škole, osim u vjersku poduku koju će provoditi u džamijama, medresama, crkvama i drugdje.

Bektašije, koji su u Albaniji prilično raširени i mnogobrojni, imat će glavnoga babu u jednom albanskom mjestu. On će imenovati ostale babe i zajedno s vijećem sastavljenim od baba i derviša nadzirati i uređivati poslove tekija i tarikata.

Sve ostale vjere bit će u Albaniji slobodne i nesputane; Židovi, protestanti i drugi imat će svaki svojega poglavara pod nadzorom ministra vjerskih poslova.

Svaki čovjek svoju vjeru ima za sebe i nitko nema prava prisiljavati drugoga da u nešto vjeruje ili protiv volje obavlja vjerski čin. Vjerski poglavari, ulema i svećenstvo moći će ljude privoditi putu vjere samo riječju i blagošću, i to u džamijama, medresama, tekijama, crkvama i sličnim mjestima, a ne izvan njih. Nitko neće biti prisiljen išta plaćati za vjerske poslove i ustanove; davat će samo onaj tko to sam želi, koliko mu srce nalaže.

III / Što će Albanija postati?

Financijski poslovi

Albanija danas, prema nametima koje turska vlast ubire u četiri vilajeta, zajedno s carinama, soli i drugim prihodima, daje oko 3,000,000 turskih lira godišnje, osim onoga što se ukrade, pojede i uzalud izgubi.

Istina je da je većina nameta previsoka, poput nameta na stoku i drugih, i treba ih sniziti da se ljudima olakša. No nasuprot tome postoje tolike stvari koje danas propadaju i uzalud se gube, poput šuma, ruda i mnogih drugih, koje bi,

kada bi se njima pravilno upravljalo, mogle donijeti veliko bogatstvo.

Uza sve to, kada bi se njome pravilno upravljalo, Albanija bi mogla imati mnogo veće godišnje prihode; ali neka nam bude dovoljno 3,000,000 francuskih lira, u što nema sumnje, odnosno 60,000,000 franaka.

Kada bude samostalna, Albanija treba odmah izraditi jasno određene i jednostavne kovanice. Jedna zlatna lira vrijedit će 20 novčanih jedinica (franaka), a svaka jedinica dijelit će se na 100 cinga (centima). Postojat će i zlatne kovanice od polovice i četvrtine lire, kao i od dvije i pol i pet lira, odnosno 50 i 100 jedinica zajedno. Jedinice će biti srebrne. Postojat će i kovanice od dvije i pol i pet jedinica, kao i od polovice i četvrtine jedinice, odnosno 50 i 25 srebrnih cinga. Od nikla će biti kovanice od 2½, 5, 10 i 20 cinga. To će biti sve albanske kovanice; ali njihov korijen i temelj bit će zlatna lira. Srebrne i niklene kovanice služit će samo dopunjavanju malih iznosa i bit će ih toliko malo da neće moći mijenjati vrijednost lire prema tržišnoj cijeni srebra i nikla, kao što se danas u Turskoj događa zbog mnoštva srebrnih medžidija.

Nacionalnu banku treba osnovati u Albaniji od samoga početka. Svi ljudi koji imaju novac, a ne znaju gdje ni kako ga čuvati te gube ne samo kamatu nego često i glavnicu, moći će bez straha ostavljati novac u toj banci, koju je vlast odobrila i za koju jamči. Ni namete koje ubere vlast neće držati u blagajnama, nego će ih odmah predavati banci. Banka će imati ogranke u svakom okrugu i u pojedinim trgovačkim podokruzima. Tako će biti dostupna po cijeloj Albaniji i nitko neće trebati držati novac u njedrima i novčaniku; banka će

biti blagajnik svih ljudi. Sav novac koji primi od ljudi i vlasti ona će staviti u promet i donijeti domovini blagostanje i ljepotu, a umjesto njega izdavat će papirnati novac, banknote, kojima će se ljudi više služiti, da zlato i srebro ne ostanu besposleni i bez kamata.

Dvije stvari često kvare ljude u državnoj službi: previsoka plaća, koja im otvara put rasipništvu i raskoši, i premala plaća, koja ih tjera na krađu i zanemarivanje posla. Zato u Albaniji ne smije biti ni previsokih ni preniskih plaća.

Primjera radi možemo navesti plaće službenika i vidjeti koliko bi sve zajedno mogle iznositi mjesečno:

		po	jedinica
	Predsjednik Vijeća starješina	3000	3000
	Potpredsjednik	2500	2500
13	Članovi	2000	26000
15	Tajnici	300	4500
7	Ministri	2000	14000
	Predsjednik ministara	2500	2500
8	Glavni tajnici	1000	8000
8	Uredski pisari	2000	16000
3	Vjerski poglavari	2000	6000
3	Njihova vijeća i tajnici	2000	6000
15	Okružni upravitelji	1500	22500
15	Glavni tajnici	750	11250
15	Financijski nadzornici	750	11250
15	Prosvjetni nadzornici	750	11250
15	Nadzornici javnih radova	750	11250
15	Pravosudni nadzornici	750	11250
15	Računovodstveni pisari	2000	30000
50	Podupravitelji	750	37500
50	Tajnici	300	15000
50	Financijski podnadzornici	300	15000
50	Ostali pisari i drugi	300	15000
50	Prvostupanjski sudovi	1000	50000
15	Drugostupanjski sudovi	2000	30000
1	Vrhovni sud	5000	5000

		po	jedinica
50	Škole drugoga stupnja	2500	125000
2000	Osnovne škole	200	400000
20	Više škole	5000	100000
		fr.	989750
	Preneseno	-	989750
10	Akademija, tiskara, zvjezdarnica, muzej, knjižnica i drugo	5000	50000
20000	Vojnici, u prosjeku po osobi	40	800000
	Kadar ratne vojske i žandarmerija		500000
	Ceste i drugi javni radovi		500000
	Ratni brodovi		500000
	Izaslanici u stranim zemljama		25000
	Razno		75000
	Mjesečno		3439750
	Što godišnje iznosi		41277000
100	Članovi opće skupštine po 1000 jedinica (2 mjeseca)		200000
	Predsjednik, potpredsjednik i tajnici		10000
	Godišnje	-	41487000

Tako svi izdaci ne iznose mnogo više od 2 milijuna lira, a preostaje približno milijun lira, koje će se trošiti na gradnju željeznica, kolnih cesta, luka i drugih javnih radova, kao i brodova i parobroda za rat i trgovinu. Te će stvari, napredujući sve više i više, iz godine u godinu povećavati albanske prihode, toliko da možda dođe dan kada će se zemljom upravljati samo od carinskih i trgovačkih pristojbi,

a siromašni seljaci osloboditi nameta koje plaćaju za sebe, stoku, zemlju i kuće, nameta koji im lome leđa i ne daju im disati. Tada će Albanci, poput Amerikanaca danas, živjeti kao u raju.

Albanski će novac na jednoj strani imati orla koji stoji na nogama s poluotvorenim krilima i jednom zvijezdom nad čelom, dakle znakom Albanije, oko njega ime Albanije, a pod orlovim nogama godinu kovanja. Na drugoj će strani, u sredini vijenca od grančica, biti broj, a ispod njega naziv jedinica ili cinga.

Općine

Najsretnija zemlja na svijetu jest ona u kojoj se ruka vlasti vrlo malo osjeća. Koliko je moguće, vlast ne treba imati izravnog posla sa stanovnicima. Zato općine moraju biti dobro uređene, stanovnici trebaju poznavati samo njih, a one trebaju poznavati državnu vlast i poslovati s njome. Općina će prikupljati namete i predavati ih vlasti; rješavat će male sporove među ljudima; uređivat će male putove između sela i gradske ulice; osnovne škole, tržnice i drugi gradski i seoski poslovi, kao i zajedničke šume, vrtovi, njive i vinogradi bit će pod općinskim nadzorom.

Svaki manji grad smatrat će se jednom općinom (beledijom), a veći će se dijeliti na dvije ili više općina. Nekoliko bliskih naselja i sela koja zajedno čine jednu kotlinu ili područje

smatrat će se jednom općinom. Tako će svaki podokrug biti podijeljen na nekoliko općina.

Svaka općina imat će svoju opću skupštinu, koja će obuhvaćati sve muškarce starije od 20 godina koji imaju barem kuću i njivu, vinograd, vrt ili drugi imetak za koji vlasti godišnje plaćaju najmanje 5 novčanih jedinica (franaka), ili koji znaju pisati i čitati. Ta će opća skupština jednom godišnje izabrati općinskoga načelnika [upravitelja nahije ili predsjednika beledije], zamjenika ili pomoćnika načelnika, tri člana općinskoga vijeća, predsjednika, potpredsjednika i tri člana mirovnoga suda (juges de paix). Njihova će se imena pisano poslati podupravitelju, koji će ih odmah proslijediti okružnom upravitelju, a on će ih potvrditi i vratiti. Čuvari cesta i šuma, poreznici, općinska žandarmerija i drugi bit će pod zapovjedništvom načelnika. Namete stanovnika prikupljat će općina preko poreznika i, kada bude potrebno, uz pomoć žandarmerije, te ih predavati podokružnoj upravi. Svi mali sporovi, bilo o dugovanjima i potraživanjima ili o prijestupima, razmatrat će se pred općinskim mirovnim sudom, koji će moći razmatrati i veće sporove ako to obje strane žele.

Tako će se svim mjesnim poslovima baviti općina i stanovnici neće poznavati drugu vlast osim općine koju su sami izabrali. Državna vlast miješat će se samo u velike i opće poslove, u poslove koje općina, ne mogavši ih sama urediti, uputi podokružnoj upravi.

Općina će imati svoje prihode koje će prikupljati bilo od kuća, njiva, vinograda, šuma i drugoga, bilo od tržnica,

prodaje i kupnje i slično. Ti su prihodi izvan proračuna i njima će se uzdržavati općina, plaćati čuvari i drugo.

III / Što će Albanija postati?

Zaključak

Iz svega što smo rekli veoma se jasno razumije kako se Albanijom može upravljati i kako bi lijepa zemlja postala s takvom vlašću! Kako bi napredovala i prosperirala! Za kratko bi vrijeme postala jednom od najljepših zemalja Europe i cijeloga svijeta. Na taj bi način albanski narod za kratko vrijeme postao jednim od najprosvjećenijih i najciviliziranijih naroda na zemlji, a Albanci, koji već toliko stoljeća žive u ropstvu, siromaštvu i velikoj oskudici, svi bi postali bogati i sretni i živjeli kao ljudi!

Što je potrebno da se taj jadni narod i ta siromašna zemlja spase velike nesreće koja ih je prekrila i svih opasnosti koje ih okružuju te procvjetaju kako smo rekli? Veoma malo: samo volja! Dovoljno je da želimo; ako želimo, u našim je rukama učiniti Albaniju onakvom kakvu smo opisali i spasiti je svih opasnosti i nesreća. Kada je u našim rukama, u rukama nas Albanaca, spasiti ili uništiti Albaniju, razmislimo tada koliko je velik grijeh sjediti i ništa ne činiti! To znači vlastitom rukom ubijati domovinu. Ako je možemo spasiti, a ne spašavamo je, znači da je ubijamo vlastitom rukom!

Ali što da činimo? Evo što trebamo učiniti:

Svaki Albanac treba uvijek, noću i danju, u mislima i srcu nositi spas Albanije i napredak albanskoga naroda. Kako se

to postiže? Svaki Albanac koji to želi mora željeti albansko jedinstvo; svi su Albanci braća, jedna im krv teče žilama; nema Turčina ni kaurina, svi su Albanci! Onaj tko je pravi Albanac mora prave Albance gledati kao braću i voljeti ih od srca, pa makar ne bili njegove vjere. Albanac je bio Albanac prije nego što je postao kršćanin ili musliman.

Zato pravi i dobar Albanac, onaj koji želi spas Albanije, uvijek i svagdje stavlja narodnost ispred vjere; braća mu nisu oni koji su njegove vjere, nego oni koji su njegova naroda. Pravi su Albanci osobito braća među sobom; njihovo bratstvo mora biti toliko čvrsto da ga ništa ne može razdvojiti ni razderati i da ništa ne može stati među njih. Kao što su slobodni zidari i bektašije braća među sobom, tako trebaju biti i pravi Albanci.

Albanac je svaki čovjek rođen od Albanaca koji govori albanski, ali pravi Albanac jest onaj čiji su um i srce albanski. Ti pravi Albanci doista su i potpuno Albanci. Vole svoj jezik i narod i trude se za napredak domovine. Kada svi Albanci ili većina njih postanu tako pravi Albanci, Albanija će tada biti izgrađena i spašena svake opasnosti. Zato svaki Albanac najprije treba sam biti ili postati pravi Albanac, a zatim nastojati pridobiti i druge drugove, da malo-pomalo i jedan za drugim svi postanu pravi Albanci.

Danas mnogi Albanci, možemo reći devedeset posto, nisu Albanci ni umom ni srcem; ne vole niti poštuju svoj narod i jezik; ne žele čitati i pisati svojim jezikom, a mnogi se srame i govoriti albanski! No ako se oni srame reći da je Albanija naša majka, Albanija se još više srami i ponižava kada se pokaže da ima takve sinove! Albanski narod nije narod

kojega bi se trebalo stidjeti; pripadati tako hrabrom i bistrom narodu nije sramota, nego velika čast. Ako je naš narod zaostao, to nije njegova krivnja, nego naša; ako je albanski jezik ostao nepisan, nije tako ostao zato što je slab ili manjkav, nego samo zato što se mi nismo pobrinuli zapisati ga. Nije nam kriv narod, nije nam kriv jezik, krivnja je naša. Mi smo najstariji narod Europe i najplemenitiji i najhrabriji; govorimo najstarijim i najboljim jezikom arijske porodice.

Oni Albanci koji ne znaju cijeniti svoj narod i jezik, koji ih ne vole i ne srame se željeti zvati Turcima, Grcima, Slavenima ili drukčije, ludi su i neuki izdajice. Njihovo postojanje velika je sramota za Albaniju i albanski narod. Kakva je velika sramota kada Albanac, u čijim žilama teče krv Skenderbega i njegovih drugova, ponižava svoj narod i jezik svoje majke, a poštuje strani jezik koji nastoji ustoličiti i proširiti na njegovu mjestu! Trudi se da njegovi sinovi, unuci i praunuci ne znaju albanski i ne zovu se Albancima! Velika je sramota za Albaniju što je rodila takve sinove! Velika je sramota postojanje i život takvih ljudi na licu zemlje! Tko može biti gori i odvratniji od onoga koji ne voli i ne poštuje svoju majku, nego je odbaci u kut i srami se reći da je njezin sin?

Sramota takvih ljudi sramota je naše domovine! Osim naše zemlje nijedna zemlja na svijetu ne daje takve gorke plodove! Toliki bogati Albanci potrošili su sav svoj imetak za napredak narodnosti koja je neprijatelj njihove narodnosti, da bi njihovi sinovi i sinovi njihove braće zaboravili albanski i prestali se zvati Albancima! To nisu samo neprijatelji; nema riječi kojom bi se nazvali ti zli i prljavi izdajice! Nema Albanaca, kažu; Albanci nisu zaseban narod, oni su Grci, govore jedni, Turci, govore drugi, Slaveni, kažu treći. O, kako

teška riječ u ustima Albanca! O, kako tim bestidnicima usta mogu izgovoriti takvu riječ!

Takvih ljudi ne bi smjelo biti u Albaniji, ni na licu zemlje; ti izdajice previše opterećuju zemlju, ne može ih nositi; neka odu! Svaki pravi Albanac treba se pobrinuti da ne ostane nijedan takav Albanac, jer nanose veliku štetu i sramotu cijeloj Albaniji i albanskom narodu. Svaki Albanac najprije treba sam postati pravi Albanac, a zatim takvima učiniti druge, što više može. Treba se brinuti za napredak i širenje albanskoga jezika, odnosno pisanja i čitanja našega jezika, i za povećanje učenja i znanja na našem jeziku. Jednom riječju, treba nastojati da i naš narod postane jedan od civiliziranih i prosvijećenih naroda. Ako se svi potrudimo za to, naš će narod, budući da je po prirodi bistar i hrabar, za kratko vrijeme postati jednim od najprosvjećenijih i najciviliziranijih naroda Europe.

Star narod, najstariji narod Europe, drevni Pelazgi, sačuvani i održani kroz tolike tisuće godina onakvima kakvi su bili; narod toliko [star], a ipak veoma mlad, koji sada prvi put počinje cvjetati; hrabar i sposoban narod, s glavom i čelom kakvih drugi nemaju, s bogatim i potpunim, lijepim i lakim jezikom koji uči već na majčinim prsima; tko se takvu narodu može suprotstaviti i tko ga može prestići?

Hrabro, Albanci! Jer ako želimo i ako se potrudimo, bit ćemo jedan od najboljih i najprosvjećenijih naroda Europe, na kojem će nam zavidjeti cijeli svijet. Hrabro! Neka nas ne prekrije san tromosti i neznanja, jer ostanemo li tako, izgubljeni smo. O, kakva velika šteta i teška sramota da danas, u vrijeme kada se i najslabiji narodi bude i cvjetaju,

propadne narod poput Albanaca, koji se održao tolike tisuće godina kroz toliko surovih vremena! Da narod tako uman i s tako lijepim jezikom propadne zbog neznanja i zato što nema pisanoga jezika! Da narod tako hrabar, koji nimalo ne štedi krv, propadne raskomadan od slabih i plašljivih naroda! Imamo pamet, imamo hrabrost, imamo lijep i lak jezik, a da ne znamo ili ne želimo sve to upotrijebiti za svoje dobro, nego stojimo vezanih ruku ili, što je još gore, radimo na vlastitoj propasti i vlastitim neznanjem i sljepoćom potkopavamo temelje svojega naroda!

Jesmo li Albanci? Neka naša besa, vjera, rad, briga, želja i misao budu za Albaniju i albanski narod. Razvijajmo jezik, proširujmo ga i uljepšavajmo pismom i znanjem; otvarajmo škole, učimo, neka ne ostane nijedan Albanac neuk i bez znanja čitanja i pisanja; uklonimo strane škole iz Albanije i ispunimo domovinu albanskim školama. Neka naša djeca za kratko vrijeme nauče čitati i pisati svoj jezik i znanja koja su im potrebna; budući da jezik već prirodno znaju i mogu ga za kratko vrijeme naučiti, imat će priliku steći mnogo znanja; ni pastir, ni seljak, ni zidar neće ostati bez znanja.

Ti poslovi pripadaju našim pravima; tko nam ne dopušta raditi na tom putu prava i dobra, oteo nam je pravo iz ruku. Naše je pravo boriti se riječju, djelom, ustima, rukom, perom, oružjem da svoje pravo iščupamo iz kandža onih koji su nam ga oteli. Ne želimo otimati tuđu imovinu, ali ne želimo ni dopustiti da nam silom otimaju našu imovinu i naše očito pravo. Borimo se za svoje pravo, za svoj jezik, za svoju narodnost, za dobro svojega naroda; tko stane pred nas i zaustavi nas na tom svetom putu, odgurnimo ga, oborimo, pregazimo i krenimo dalje! Podignimo glas, vičimo da nas

čuje civilizirani svijet i da nam i on pomogne u blagoslovljenom pravu koje želimo obraniti. Ne bojmo se ničega, borimo se i ne prestajmo dok ne dobijemo ono što tražimo. U pravu smo, Bog uvijek pomaže pravednima, Bog je sama pravda!

O braćo Albanci! Neka nas ne snađe sudbina onih divljaka Australije i Afrike kojima Europljani dolaze, varaju ih perlicama, staklenim kuglicama ili limenim ogledalima i uzimaju im zemlju iz ruku. Ne dajmo se i mi tako prevariti komadićima lima i stakla koji ništa ne vrijede i prepustiti prava svojega naroda i domovine u ruke stranaca i svojih neprijatelja. Slomimo jaram [koji] nam pritišće šiju već tolike stotine godina [dosad], raskinimo okove koji nam stežu [noge], zbacimo sa sebe tešku sjenu koja nas [gazi] i tlači i ne dopušta nam disati! Nemojmo [stajati] utrnuli i ukočeni; pokrenimo ruke i noge, prodrmajmo se i razbudimo, hodajmo slobodno Božjim putem, putem pravde:

BOG, PRAVO, NAROD, JEZIK! ALBANIJA, ALBANSKI NAROD!

Evo našega cilja! Evo našega svetog posla! Evo naše bese! Svi koji imaju taj cilj naša su braća! Među pravim Albancima nema podjele, razdora ni razlike! Svi su braća, svi jedno tijelo, jedan um, jedan cilj, jedna besa!

KRAJ

Napomene o tekstu i izvorima

Ovo je nov hrvatski prijevod cjelovitoga odabranog albanskog prijepisa djela Samija Frashërija iz 1899., koji je objavio Fletoret. Prijevod je izrađen uz pomoć umjetne inteligencije. Sadrži svih 36 odjeljaka i 221 izvorni tekstni blok u izvornom redoslijedu, uključujući proračunsku tablicu. Namijenjen je čitanju i nije ovjeren znanstveni prijevod; ne tvrdi se da je prošao ljudsku književnu ili stručnu recenziju. Autorovi povijesni argumenti, politički prijedlozi, ponavljanja i neprijateljski izrazi prevedeni su kao dio povijesnoga djela, bez prešutnog ispravljanja njegovih tvrdnji. Albanski izvornik i usporedni prijevodi imaju podudarne oznake odjeljaka i odlomaka.

E1

Sve povijesne, jezične, rasne, vjerske i političke tvrdnje pripadaju autoru i njegovu vremenu. Njihovo prenošenje ne potvrđuje njihovu činjeničnu točnost niti podupire neprijateljski jezik.

E2

Ovo izdanje ne uključuje kasniji esej Shabana Demiraja, suvremeni pojmovnik ni urednički aparat izdanja ALBANIANA 2015.

E3

U usporednom PDF-u iz 2015. postoji unutarnji prekid teksta na str. 79. Fletoret sadrži izostavljeni završetak III.4, cijele odjeljke III.5-III.13 i početak III.14. Nijedan dio teksta nije povratno preveden iz prijevoda Roberta Elsieja ili njemačkoga prijevoda iz 1913.

E4

U III.11 navodi se sedam ministara, ali nabraja osam resora. Ta je nedosljednost sačuvana prema odabranom prijepisu, bez prešutnog mijenjanja broja.

E5

Odabrani prijepis navodi mjesečni proračunski zbroj 3,439,750, usklađen s godišnjim iznosom 41,277,000 prije troškova skupštine. Usporedni PDF na str. 87 navodi 8,439,750. Zadržano je Fletoretovo čitanje; ono se ne predstavlja kao provjereno čitanje izdanja iz 1899.

E6

Slova i riječi u uglatim zagradama, osobito u III.18, već postoje u Fletoretovu prijepisu. Sačuvani su; tiskani predložak i obrazloženje dopuna nisu navedeni. Kada je u albanskom izvorniku u zagradama dopunjen samo dio riječi, u ovom je hrvatskom prijevodu u zagrade stavljena cijela odgovarajuća riječ. Te oznake ne predstavljaju novu rekonstrukciju prema izvornom tisku.

E7

U II.7 (2.07.005) rečenica koja počinje riječima „edhe që me të lënë këtë gjuhë” („i da bi napuštanjem toga jezika”) u odabranom prijepisu nema dovršen glavni iskaz. Ista nedovršena konstrukcija nalazi se na str. 54 usporednog PDF-a iz 2015. Nije dopunjen nikakav nedostajući zaključak; odlomak zahtijeva tekstološku provjeru prema ranom tiskanom predlošku.

E8

U III.7 (3.07.001) odabrani prijepis sadrži nejasnu riječ „qepe” u popisu pratnje stranoga muslimanskog vladara. Riječ je zadržana bez prešutne zamjene drugom. U jednom znanstvenom navodu iz 2025. stoji „qerre”, što znači kola ili kočije, ali ta usporedba ne utvrđuje tekst izdanja iz 1899. To čitanje zahtijeva stručnu tekstološku provjeru.

Izvor i ponovna uporaba

Prevedeno izravno iz cjelovitoga suvremenog albanskog prijepisa koji je objavio Fletoret, iz EPUB-a ažuriranog 25. rujna 2026. i preuzetog 15. listopada 2026. Odabrani prijepis objavljen je pod licencom CC BY 4.0. Ovo nije faksimil izvorne knjige iz 1899. ni kritički uspoređeno izdanje. Točan rani tiskani predložak prijepisa nije naveden. Promjene za ovo izdanje: hrvatski prijevod, prevedene uredničke napomene, stalne usporedne oznake tekstnih blokova i nov prijelom. Izvorno djelo u javnom je vlasništvu.

Sami Frashëri, Shqipëria (1899). Albanski prijepis: Fletoret, EPUB ažuriran 25. rujna 2026., CC BY 4.0, https://fletoret.com/sami-frasheri/shqiperia/. Novi hrvatski prijevod izrađen uz pomoć umjetne inteligencije, 2026.

https://fletoret.com/sami-frasheri/shqiperia/

Creative Commons Attribution 4.0: https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/

Prijevod izrađen 2026. uz pomoć umjetne inteligencije izravno iz albanskoga prijepisa. Ne tvrdi se da je prošao ljudsku književnu ili stručnu recenziju.

Ilustracije i njihovi izvori

P01 · Sami Frashëri u svojem uredu

Nepoznati fotograf; preko TDV İslâm Ansiklopedisi / Wikimedia Commons. Javno vlasništvo prema oznaci na Commonsu (PD-old; izvorna fotografija datirana 1896.).

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sami_Frash%C3%ABri_%281896%29.jpg

https://creativecommons.org/publicdomain/mark/1.0/

Fotograf nije identificiran. Datum i identifikacija slijede zapis izvora; riječ je o povijesnoj fotografiji, a ne o kasnijem slikanom portretu.

P02 · Natpisi iz Dodone u Carapanosovu izvještaju o iskapanjima

Constantin Carapanos; crteži Alexisa Housselina; sken Sveučilišne knjižnice u Heidelbergu. Mehanički sken u javnom vlasništvu (PD-old-expired / PD-scan).

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Carapanos%2C_Dodone_et_ses_ruines_%281878%29%2C_pl._35.png

https://creativecommons.org/publicdomain/mark/1.0/

To su crteži antičkih natpisa iz devetnaestoga stoljeća, a ne sačuvani zapisi na utvrđenom pelazgijskom jeziku. Svi predmeti na toj tabli ne mogu se datirati istim datumom.

P03 · Brončana kaciga ilirskoga tipa

The Metropolitan Museum of Art, dar Martina E. Segala, 2006., inventarni broj 2006.221. CC0 1.0 Universal; muzejska slika iz programa Open Access.

https://www.metmuseum.org/art/collection/search/257808

https://creativecommons.org/publicdomain/zero/1.0/

Arheološka oznaka „ilirski tip” ne dokazuje da je upravo tu kacigu nosio neki poznati Ilir ili Albanac.

P04 · Atalijat spominje Arbanite u epizodi o Bazilaku

Mihael Atalijat; izdanje Immanuela Bekkera (Bonn: Weber, 1853.); digitalizacija University of California / Google / Internet Archive. Devetnaestostoljetno izdanje srednjovjekovnoga teksta i mehanički sken u javnom vlasništvu.

https://archive.org/details/michaelisattali00bekkgoog/page/n314/mode/1up

https://creativecommons.org/publicdomain/mark/1.0/

Odlomak potvrđuje srednjovjekovno ime skupine u određenom vojnom kontekstu. Ne dokazuje neprekinuto etničko podrijetlo iz antike. Datum događaja, vrijeme autorova pisanja i datum tiskanoga izdanja razlikuju se.

P05 · Barletijev rani životopis: naslovnica

Marin Barleti; tiskar Bernardino dei Vitali; sken University of Illinois Urbana-Champaign / Internet Archive. Tisak s početka šesnaestoga stoljeća i mehanički sken u javnom vlasništvu.

https://archive.org/details/historiadeuitaet00barl/page/n2/mode/1up

https://creativecommons.org/publicdomain/mark/1.0/

Riječ „Epirotarum” dokumentira nazivlje s početka šesnaestoga stoljeća; ne utvrđuje neprekinuto etničko podrijetlo iz antike.

P06 · Skenderbegov portret u Barletijevu ranom tiskanom životopisu

Anonimni autor drvoreza u knjizi Marina Barletija; University of Illinois / Internet Archive Book Images. Ilustracija s početka šesnaestoga stoljeća i mehanički sken u javnom vlasništvu.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Historia_de_uita_et_gestis_Scanderbegi_Epirotarum_principis_%281508%29_%2814559502798%29.jpg

https://creativecommons.org/publicdomain/mark/1.0/

Slika se ne označava kao „Skenderbeg, 1460.” niti se predstavlja kao provjerena sličnost nastala za njegova života.

P07 · Sačuvana stranica Buzukuova Mesharija

Gjon Buzuku, 1555.; sken korisnika Dori iz Historia e Popullit Shqiptar, sv. I (2000.), str. 696. Mehanički sken tiskane stranice iz 1555. u javnom vlasništvu (PD-old-100-expired / PD-scan).

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Buzuku_meshari.jpg

https://creativecommons.org/publicdomain/mark/1.0/

Sadržaj stranice ovdje nije citiran; njezin točan folij nije neovisno utvrđen. To nije izvorna naslovnica knjige. Izvorna slika malih je dimenzija i zato je prikazana umjerenom veličinom.

P08 · Matrangin arbereški katekizam, 1592.

Lekë (Luca) Matranga; Rim: Guglielmo Facciotto, 1592.; digitalizacija Nacionalne knjižnice Albanije preko Commonsa. Tisak iz 1592. i mehanički sken u javnom vlasništvu; sačuvan knjižnični vodeni žig.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Embsuame_e_Chr%C3%A6ster%C3%A6_%281592%29.djvu

https://creativecommons.org/publicdomain/mark/1.0/

To je ranonovovjekovna knjiga albanske dijaspore, a ne srednjovjekovni rukopis. Slika je knjižnični faksimil s vodenim žigom; žig nije uklonjen.

P09 · Povijesna skupna fotografija povezana s Prizrenskom ligom

Pripisano Pietru (Pjetëru) Marubiju (1834.-1903.); identifikacija prema izvornom zapisu na Commonsu. Javno vlasništvo prema oznaci na Commonsu (PD-Albania; fotograf umro 1903.).

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_delegation_of_Sanjak_of_Shkodra_in_the_League_of_Prizren.jpg

https://creativecommons.org/publicdomain/mark/1.0/

Identifikacija je navedena uz ogradu. Ne identificiraju se svi prikazani ljudi niti se tvrdi da fotografija prikazuje osnivački sastanak Lige u Prizrenu. Opis slijedi navedeni izvor, a ne ovdje provjeren arhivski kataloški broj.

Kazalo oznaka odlomaka

Svaka oznaka odgovara istom izvornom tekstnom bloku u usporednim izdanjima. Broj uz nju označava početnu stranicu u ovom PDF-u. Klikom na oznaku prelazi se na pripadajući odlomak.

1.01.001	5	1.07.003	21	2.04.003	36	2.09.006	52
1.01.002	6	1.07.004	21	2.04.004	37	2.09.007	52
1.01.003	7	1.07.005	21	2.05.001	37	2.09.008	53
1.01.004	7	1.07.006	22	2.05.002	37	2.10.001	53
1.01.005	7	1.07.007	22	2.05.003	37	2.10.002	53
1.01.006	8	1.07.008	23	2.05.004	38	2.10.003	54
1.02.001	9	1.08.001	24	2.05.005	38	2.10.004	54
1.02.002	10	1.08.002	24	2.05.006	39	2.10.005	54
1.02.003	10	1.08.003	24	2.05.007	39	2.10.006	55
1.03.001	10	1.08.004	25	2.06.001	40	3.01.001	56
1.03.002	11	1.08.005	25	2.06.002	40	3.01.002	56
1.03.003	11	1.08.006	26	2.06.003	41	3.01.003	57
1.03.004	12	1.08.007	26	2.06.004	41	3.01.004	57
1.03.005	12	1.08.008	26	2.07.001	42	3.01.005	58
1.03.006	12	1.08.009	26	2.07.002	42	3.01.006	58
1.04.001	13	1.08.010	27	2.07.003	43	3.01.007	58
1.04.002	14	2.01.001	28	2.07.004	44	3.02.001	59
1.04.003	14	2.01.002	28	2.07.005	44	3.02.002	59
1.05.001	15	2.01.003	28	2.07.006	44	3.02.003	59
1.05.002	15	2.01.004	29	2.07.007	45	3.02.004	59
1.05.003	16	2.02.001	30	2.07.008	45	3.02.005	60
1.05.004	16	2.02.002	31	2.07.009	46	3.02.006	60
1.05.005	16	2.02.003	31	2.08.001	47	3.02.007	61
1.06.001	17	2.03.001	31	2.08.002	48	3.03.001	62
1.06.002	17	2.03.002	32	2.08.003	48	3.03.002	62
1.06.003	18	2.03.003	32	2.08.004	48	3.03.003	62
1.06.004	18	2.03.004	32	2.08.005	49	3.03.004	62
1.06.005	18	2.03.005	33	2.08.006	49	3.04.001	63
1.06.006	19	2.03.006	33	2.09.001	50	3.04.002	64
1.06.007	19	2.03.007	34	2.09.002	50	3.04.003	64
1.06.008	19	2.03.008	34	2.09.003	50	3.04.004	65
1.07.001	20	2.04.001	35	2.09.004	51	3.04.005	65
1.07.002	21	2.04.002	36	2.09.005	51	3.04.006	65

Oznake odlomaka, nastavak

3.05.001 66
3.05.002 66
3.05.003 66
3.05.004 66
3.05.005 67
3.06.001 67
3.06.002 67
3.06.003 67
3.06.004 67
3.06.005 68
3.06.006 68
3.06.007 69
3.06.008 69
3.06.009 69
3.07.001 70
3.07.002 70
3.07.003 70
3.08.001 71
3.08.002 71
3.09.001 72
3.09.002 72
3.09.003 73
3.09.004 73
3.09.005 73
3.09.006 73
3.09.007 74
3.10.001 74
3.10.002 75
3.10.003 75
3.11.001 75
3.11.002 75
3.11.003 76
3.12.001 76
3.12.002 77
3.12.003 77
3.12.004 77
3.12.005 77
3.13.001 78
3.13.002 78
3.13.003 78
3.13.004 79
3.13.005 79
3.13.006 79
3.14.001 80
3.14.002 80
3.14.003 81
3.14.004 81
3.14.005 81
3.14.006 82
3.14.007 82
3.14.008 82
3.15.001 83
3.15.002 83
3.15.003 84
3.15.004 84
3.15.005 84
3.16.001 84
3.16.002 84
3.16.003 85
3.16.004 85
3.16.005 85
3.16.006 86
3.16.007 86
3.16.008 87
3.16.009 88
3.16.010 89
3.17.001 89
3.17.002 89
3.17.003 90
3.17.004 90
3.17.005 90
3.18.001 91
3.18.002 91
3.18.003 91
3.18.004 91
3.18.005 92
3.18.006 92
3.18.007 92
3.18.008 93
3.18.009 93
3.18.010 94
3.18.011 94
3.18.012 94
3.18.013 95
3.18.014 95
3.18.015 96
3.18.016 96
3.18.017 96
3.18.018 96